

HOLOCAUST!

Såpeopera eller ikke – den dramatiserte amerikanske serien om Nazitysklands utrydding av seks millioner jøder under annen verdenskrig, har skapt en reaksjon verden rundt som virkeligheten og dokumentariske skildringer ikke har klart. Fjernsynet sender hele serien over fire dager denne uken. Vi bringer her en gjennomgang av historien serien bygger på og NRKs begrunnelse for likevel å sende serien. Fra våre korrespondenter har vi fått en rapport om debatten serien utløste i Vest-Tyskland, Israel, Frankrike og USA.

Karl Weiss (James Woods) i konsentrasjonsleiren Buchenwald, kledd i stripe fangehatt og med Davidstjernen på frakken. (NPS)

Historien

Ni og en halv time med jøder med replikker. Habile skuespillere, men ikke de helt store stjerner. Tusen statistiker. Regissør Marvin Chomsky, som laget deler av «Røtter». Manuskriptforfatter Gerald Green, som skrev «The Artists of Tezrin» og «The Legion of Noble Christians». Opptak på de autentiske steder, i Berlin, Wien og Mauthausen, en konsentrasjonsleir i Østerrike. En fiktiv historie, som pretenderer å tolke selve historien, virkelige hendelser, slik som opprøret i Warszawa-ghettoen og Sobibor, de jødiske partisanbrigadens kamp i Russland, utryddelsen av 100 000 jøder i Babi Yar. Tall og statistikker, nakne fakta, har fortalt oss om denne virkeligheten før.

«Men jeg har alltid følt at statistikker... fremmer bare mistro og likegyldighet. Seks millioner døde. Enda fler hjemløse, foreldreløse, lemlestet. Hele samfunn utslettet... Hadde vi skullet lage en dokumentarfilm om alt dette, ville verken ni eller nitti timer ha vært nok. Det var derfor produsenten, Herbert Brodtkin, og jeg ble enige om i stedet å dikte opp to familier, en jødisk og en tysk, og prøve å la det som hender med dem, avspeile hele «Holocaust», hele «Brennoferet» – utslettelsen av jødene,» sier manuskriptforfatteren, som i forbindelse med sine to nevnte bøker har intervjuet jøder som overlevde og familiene til dem som døde og slik skaffet seg et ganske godt kjennskap til stoffet.

Medlemmene av den jødiske familien, som han altså kom til å «dikte opp», er assimilerende jøder fra den øvre middelklassen i Berlin. Dens overhode, Josef Weiss – lege, opprinnelig polakk – blir kort etter Krystallnatten deportert til Warszawa og tar arbeid ved ghettoens sykehus. Hans kone, Berta, er en tiltrekkende, begavet pianistinne, som er stolt over å ha fått bo i Mozarts og Beethovens hjemland. Hun blir lærer i ghettoen, og det er historien selv som ligger til grunn for denne delen av beretningen.

I Warszawa og Vilna, ja, selv i konsentrasjonsleirene, fortsatte jødene med å oppdra

barna sine. De lærte dem om jødisk historie, musikk og poesi – det var som de hegnat om et lys midt i sitt svarte helvete – den siste gnist av menneskelighet og anstendighet, kommenterer forfatteren. Han legger til at også skildringen av den legepraksis som Josef Weiss i stykket åpner på en jernbanestasjon, bygger på noe som hendte i det virkelige liv. I 1942, da 6000 jøder daglig ble sendt fra Warszawa-ghettoen til konsentrasjonsleirene, var det to jødiske brødre som åpnet en liknende praksis.

Josef og Berta har tre barn. Den eldste sønnen, Karl, blir sendt til Buchenwald, Theresienstadt og Auschwitz. Han er kunstner og slutter seg til en kunstnergruppe i en av leirene, en av dem som forresten eksisterte også i det virkelige liv. Han er gift med en katolikk, Inga, som får hjelp av en prest, tegnet etter levende modell.

Anna, Josefs datter, en tenårings, blir voldtatt av antisemitter. Etterpå blir hun et offer for Hitlers «barmhjertighetsdrap».

Programbladet nr. 13 1979. NRK sa først nei til å sende TV-serien Holocaust, men snudde etter omfattende debatt i mediene. NRKs Programbladet dekket saken behørig da serien ble sendt i april 1979.

Fagfellevurdert

Da Hollywood lanserte «Holocaust»

Sammendrag: Artikkelen handler om den amerikanske mini-TV-serien *Holocaust: The Story of the Family Weiss* og nedslaget dramaserien om den fiktive Weiss-familien hadde i norsk offentlighet. TV-serien skapte opprivende debatt i en rekke land, ikke minst i USA og Vest-Tyskland. I Norge avslo NRK først å kjøpe inn serien, men et massivt press gjennom en intens diskusjon i mediene gjorde at statskanalen snudde. Det samme skjedde i Danmark og Sverige, først avslag, så ble serien sendt. Begrepet *Holocaust* ble etablert i norsk språk gjennom serien.

Emneord: *The Story of the Family Weiss*, TV-serie, journalistikk, temaet og begrepet *Holocaust*.

Guri Hjeltne

Direktør ved HL-senteret,
guri.hjeltne@hlsenteret.no

Hollywood plasserte ordet «Holocaust» inn i verdens vokabular. For førti år siden slo en ganske middels TV-serie med stor styrke inn over verden og ned i lille Norge.¹

I fire kvelder på rad var det i Norges hovedstad stille i gatene og folketomt i de populære restaurantene. Fra fjerne Theatercafeen til folkelige Steak House og King George, mandagskvelden 2. april 1979 var det nesten folketomt.² På kinoene gjaldt det samme, *Haisommer 2* på Saga og «...til og med på Colosseum som kjører Dr. Zhivago» hadde begge trukket fullt hus i lang tid, men solgte plutselig nesten ingen billetter.³

Hva skjedde? Nordmenn satt hjemme og så på TV! Det var TV-serien *Holocaust: The Story of the Family Weiss* som trakk den norske befolkning til seg, slik den gjorde i land etter land. Mange medier, internasjonalt, og også i Norge tilbød «åpen linje» hver kveld den 9,5 timer lange fjernsynsserien ble sendt, så folk kunne ringe inn med sine reaksjoner.⁴

TV-serien skapte opprivende debatt i en rekke land. I Norge avslo NRK først å kjøpe inn serien, men et massivt press gjennom en intens diskusjon i mediene gjorde at statskanalen snudde. Det samme skjedde i Danmark og Sverige, først avslag, så ble serien sendt.

«Holocaust: The Story of the Family Weiss» var en

liten såkalt mini-TV-serie, i fire episoder, men den skulle få et enormt gjennomslag. Interessen slo over Atlanterhavet fra USA til en rekke europeiske land. Især i Tyskland fant det sted en omfattende diskusjon, og betydningen av TV-serien for kunnskap om Holocaust har blitt omtalt som «enorm». I de skandinaviske landene var også debatten intens, og i Sverige, Danmark og Norge endte det til sist med at serien ble sendt.⁵

Flere norske utenlandskorrespondenter så serien da den ble sendt i deres respektive land i 1978 og rapporterte hjem til Norge, for eksempel om reaksjoner i Vest-Tyskland og i Israel.

Men bare en norsk avis sendte en journalist til åstedet for nazistenes ugjerninger og massedrap for å lage forhåndsstoff. Det var Arbeiderbladet, og den utsendte var meg. Jeg var 25 år, hadde nettopp fått min første faste jobb og startet på desken i avisen 1. januar 1979. Meget lysten på overgang til en skrivende jobb fikk jeg saker på trykk i spaltene fra starten av. Så da redaksjonssjefen en februar dag småsprang opp den trange trappen til desken i Arbeiderbladets 8. etasje på Youngstorget – og erklærte hektisk «Du kan tysk, du må reise til Polen. Du skal lage forhåndsreportasjer til 'Holocaust'» – da var det ikke nei i min munn.

Arbeiderbladet var blant de aviser som sterkt argumenterte for at NRK måtte vise TV-serien. På desken var jeg omkranset av tidligere politiske fanger, kolleger som under den tyske okkupasjonen hadde drevet med motstandsarbeid, blitt arrestert og sendt til konsentrasjonsleirer i Nazi-Tyskland. I Arbeiderbladets redaksjon, en avis som ble stanset alt i august

«Holocaust» bør vises

DE amerikanske TV-serien «Holocaust» om de tyske nazisters jødeutryddelser, g debatten som den har utløst, ruller for tiden som et jordskjelv over Vest-Tyskland. På forhånd var filmen møtt med adskillig skepsis; den forflater menneskelige tragedier av fattelig omfang, er et forsøk på å tjene penger gjennom en sentimental og triviell fremstilling av noen få personers skjebner, den er blant unøyaktig, bringer intet nytt og holder ikke høye kunstneriske mål, het det.

Ifølge kritikerne har endel av disse innvenningene vist seg å være berettigede, men de er ikke desto mindre blitt helt overskygget av noe annet og viktigere: Filmen har hatt en normvirkning også på de store masser, kanskje nettopp fordi den appellerer til følelsene, gjør det ufattelige fattbart ved å forenkle, forteller om alles lidelser ved å trekke frem noen få mennesker — som nok er «oppdiktet», men om meget vel kunne ha vært virkelige.

USA og flere andre land har «Holocaust» allerede engasjert tilskuerne sterkt, og allertraftigst har virkningen vært i Vest-Tyskland. Der synes det som om tiden — avstanden til Hitler-regimet og generasjonenes kontinuitet — var moden for en slik gjenopplevelse, ufullkommen og ufullstendig, av et moralsk forfall som vil merke europeisk historie angående, langt inn i fremtiden. Samtidig har vi de senere år fått beretningene om kommunistenes GULag, som også slukket millioner av

til fanatiske samfunnsomformere i Kampuchea. Vi har fått erfaring for mye i vår egen tid til at vi kan føle oss sikre på at slike forbrytelser er noe som hører fortiden til, noe som ikke lenger kan berøre oss selv.

ALLE disse forhold hører med i bildet og de bør føre til at NRK påny vurderer sitt vedtak om ikke å vise «Holocaust» i Norge. NRK's argumenter mot filmen har mye til felles med den skepsis som ble luftet før visningen i Vest-Tyskland og i flere andre land. Det er innvendinger som fortjener respekt, men vi må også vokte oss for å la representanter for en elite-kultur være altfor sikre i sin vurdering av hvilke estetiske krav som må stilles på vegne av de store seerskarer.

Vest-tysk fjernsyn har vist over hundre dokumentariske filmer om jødeutryddelsene ikke minst i forbindelse med 40-årsdagen for «Krystallnatten» i fjor høst, men det er like fullt «Holocaust» som har grepet tilskuernes sterkest. Kanskje denne filmen allikevel har kvaliteter som NRK i første omgang har oversett? Mottagelsen hos og debatten blant de vest-tyske seere gjør dessuten filmen til en begivenhet i seg selv, og derfor mer interessant for oss. Hvis vi dertil minner oss selv om at vi også i vårt land har en vitebegjærlig etter krigsgenerasjon og mange eldre som gjorde sine egne — og forskjelligartede — erfaringer under siste krig, da bør NRK's nyttenkning kunne gi et klart resultat: «Holocaust» må

Leder i Aftenposten, 7. februar 1979.

1940, var det liten tvil om verdien av å kaste lys over 2. verdenskrig og Holocaust. Historie var avisstoff i denne dagsavisen.

Jeg var kun en liten aktør den gang, og tenkte aldri at jeg mange år senere selv skulle arbeide med Holocaust. Min arbeidsplass, Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter, skulle først se dagens lys 22 år etter at debattene fant sted. Men det gir perspektiv med et tilbakeblikk på hvor vi står med vår kunnskap om Holocaust og jødernes skjebne i dag.

For det var der striden sto den gang, for over 40 år

siden. Kunne virkelig en kommersiell amerikansk TV-produksjon – en «dokusåpe» skape et produkt som kunne gi kunnskap?

«Alt» er med

Denne artikkelen handler om dette: Hva skjedde da Hollywood tok tak i Holocaust – det store masseindustrielle folkemordet på jødene. Hva handlet uenigheten rundt tv-serien om? Hvordan ble den mottatt – hva var særtrekk ved resepsjonen?

Aller først. Hva slags TV-serie var det snakk om?

NBC-produksjonen og TV-serien *Holocaust: The Story of the Family Weiss* ble vist fire kvelder på rad i amerikansk fjernsyn i april 1978, med store seertall, især blant ungdom. Man anslår at minst 120 millioner amerikanere så serien. I de sentrale rollene spilte blant andre Meryl Streep, Michael Moriarty, Tovah Feldshuh og James Woods. Til grunn for serien lå dreiebokforfatteren Gerald Greens historiske roman, som også utkom i 1978. Filmprodusent var Robert Berger, som filmet på location i Østerrike og Vest-Berlin.⁶

Historien er fiktiv, men basert på historiske hendelser. Utryddelsen av jødene blir skildret i løpet av årene 1935–1945 gjennom to tyske familier fra Berlin. Den ene familien er godt integrerte tyske jøder, Weiss-familien. Den andre er den tyske kristne familien Dorf. De omgås hverandre, og et ekteskap i 1935 knytter dem nærmere sammen. Familiefaren Josef Weiss er lege. Sønnen Karl Weiss er kunstner og gifter seg i 1935 med Inga Dorf – spilt av Meryl Streep. Broren hennes Erik Dorf – spilt av Michael Moriarty – er en arbeidsløs jurist, kona hans er pasient hos Weiss. Hun er ambisiøs på mannen Eriks vegne og vil ha ham inn og opp i nazipartiet NSDAP og nazisystemet.

Familien Weiss blir langsomt ofre for den nasjonal-sosialistiske forfølgelsen som fører mot utryddelse av jødene. Kunstneren Karl Weiss arresteres og sendes først til Buchenwald. Josef Weiss blir først deportert til Warszawa – til ghettoen der han virker som lege i ghettoens hospital – og deretter til Treblinka, så Auschwitz-Birkenau. Han blir en nøkkelfigur blant de jødiske fangene.

Erik Dorf kaster hemningene så fort han trekker i uniform og blir gjerningsmann, først som en sympatiserende nasjonalsosialist, deretter aktivt SS-medlem der han blant annet blir Reinhard Heydrichs høyre hånd og senere ansvarlig for gassing av jøder i konsentrasjons- og tilintetgjøringsleiren Auschwitz-Birkenau.

Det trekkes i serien mange linjer og tråder fra novemberpogromene i 1938 («Krystallnatten») til oppstanden i Warszawa-ghettoen, fangeopprøret i tilintetgjøringsleiren Sobibor fram til frigjøringen av nazistenes tilintetgjøringsleire. Historiene til de ulike familiemedlemmene krysses flere steder i leirene. I løpet av serien er flere andre leire og åsteder med,

som Babyn Jar og Theresienstadt. Ja, det er en serie der «alt» er med fra tilintetgjørelsen. Og her er hjerte og smerte, liv og død. Den enormt store produksjonen omfattet om lag 150 skuespillere og tusen statister, og avstedkom voldsomme reaksjoner, i land etter land.

I hjemlandet USA skapte TV-serien sterke følelser og ble USAs første landsdekkende diskusjon om framstillingen av Holocaust.⁷ Produsentene argumenterte for at serien ville lære opp nye generasjoner og gjøre publikum oppmerksom og bevisst på hva Holocaust var.⁸ Den jødiske forfatteren Simon Wiesenthal forsvarte og argumenterte for serien. Men Elie Wiesel, Nobelsprisvinner og Holocaust-overlevende, var bekymret fordi serien skulle sendes i Vest-Tyskland, og for at drapet på millioner av europeiske jøder skulle reduseres til skjebnen til en enslig jødisk familie. I New York Times skrev Wiesel: «Too much is there. The film is too explicit, too allencompassing. The story of one child, the destiny of one victim....The Holocaust *must* be remembered. But not as a show.»⁹

I USA var særlig kommersialiseringen et tema – med alle avbruddene på grunn av reklamepausene. Da NBC-serien ble sendt i USA våren 1978, benket 120 millioner amerikanske fjernsynsseere seg foran TV'en – svært mange av dem var unge seere. Responsen var enorm, og mange. *Holocaust* høstet mange lovord for å ha lært nye generasjoner om Holocaust. Serien ble tildelt 8 Emmy-priser av 15 nominasjoner, deriblant pris for beste mini-TV-serie og beste film/skuespillere – Meryl Streep. Michael Moriarty ble hedret for rollen som Erik Dorf.

Debatten i USA – med kritikk og ros – kom etter at serien ble sendt. Dette i motsetning til Norge, der debatten kom først. Debatten i Norge påvirket åpenbart beslutningen om å kjøpe inn serien og sende den.¹⁰

I Vest-Tyskland ble serien vist i siste uke av januar 1979¹¹ – og ble omgitt av en voldsom diskusjon. I Vest-Tyskland oppgis serien å ha blitt sett av 15 millioner husholdninger eller 20 millioner mennesker, omtrent halvparten av landets voksne befolkning.¹² TV-serien ble omtalt som en oppvåkning i Vest-Tyskland om forfølgelsen av jødene og Holocaust – som en bevisstgjøring blant unge mennesker.¹³ Historikeren Tony Judt beskrev serien som «the purest product of American commercial television - its story simple, its characters

mostly two-dimensional, its narrative structured for maximum emotional impact» – men konkluderte med at den tyske interessen var «enormous».¹⁴

NRKs reporter Olav Gran-Olsson i Vest-Tyskland rapporterte hjem til Norge at det til tross for alt det negative som var sagt på forhånd om hva serien var – en lettvekt, såpeopera, en Sound of Music-story, beheftet med dusinvis av feil, unøyaktigheter, smakløsheter, «...så er det ikke å ta munnen for full at akkurat Holocaust ble den største begivenheten i massemedia i Forbundsrepublikkens historie.»

Serien gikk på lufta fulgt opp av et program der seerne kunne ringe inn og stille spørsmål til et panel av historikere og overlevende, og telefonene sto ikke fra sjokkerte og skrekkslagne tyskere som var opprørt, ikke bare over serien, men over hvordan det var mulig at slike uhyrligheter hadde kunnet skje. Etter debatten om serien i Vest-Tyskland forlenget Forbundsdagen foreldelsesfristen for NS-forbrytelser, som ellers ville ha utløpt i 1979.¹⁵

I løpet av de dagene serien gikk i Vest-Tyskland fikk fjernsynsstasjonene inn over 30 000 telefoner fra seerne. Flertallet var positive reaksjoner. Og igjen av disse var flest unge som fortalte at dette «...var første gang de hadde forstått det fulle omfang av

krigens grusomheter».¹⁶

Og dette gjorde at en rekke land valgte å sende serien nettopp fordi serien hadde vakt oppsikt i Vest-Tyskland.

NRKs Kjell Gjøstein Resi var i Israel da de to første episodene av serien ble sendt og skrev: «Ved siden av toppmøtet i Camp David, var det ikke noe som opptok folk mer enn fjernsynsserien 'Holocaust' da den ble vist i september 1978.»

De som var imot at serien skulle sendes i Israel, var det kanskje mer av frykt for at serien skulle rive opp gamle sår i et folk der det ennå levde så mange som selv opplevde jødeforfølgelsene i Europa, skrev Resi. Det israelske undervisningsdepartementet sendte på forhånd ut et diskusjonshfte med bakgrunnsstoff til alle skolebarn. Også et korrektiv der man mente serien var for Hollywoodpreget og derfor historisk unøyaktig. «Så godt som 'hele' Israel satt klistret til fjernsynsskjermen» og «Bedre enn hundre historie-timer på skolen» sa en av de unge israelere som ble spurt etterpå.¹⁷

Og fra Frankrike rapporterte Henry Notaker. Også her ble det diskutert om *Holocaust* skulle eller ikke skulle sendes. Det var opprinnelig bestemt at det franske fjernsynet ikke skulle vise serien, men så kom

Untrue, offensive, cheap

The story is gripping, the acting competent, the message compelling – and yet. The calculated brutality of the killers, the silent agony of the victims, the indifference of the outside world – this TV series will show what some survivors have been trying to say for years and years. And yet something is wrong with it. Something? No: everything.

Untrue, offensive, cheap: as a TV production, the film is an insult to those who perished and to those who survived. Spite of its name, the "doku-drama" is not about what some of us remember as the Holocaust.

Am I too harsh? Too sensitive, perhaps. But then, the film is not sensitive enough. It tries to show what cannot even be imagined. It transforms an ontological event into soap-opera. Whatever the intentions, the result is shocking.

Elie Wiesel,

«The Trivialization of the Holocaust», New York Times, 16. april 1978

■■■ Holocaust er en kommersiell serie. I fagspråket betyr dette bare at et program finansieres av et firma som ønsker å plassere reklameinnslag, «commercials», i selve programmet. Hvor mange innslag det skal være pr. time, lengden, og hvor de skal komme inn i programmet, er avtalefestet. Programsjefet blir valgt utelukkende i den hensikt og binde publikum til skjermen. De skal se reklamen. En isben-forestilling har f. eks. ingen interesse, dersom man ikke har en vare som kan tenkes kjøpt av et teaterpublikum. Daglige undersøkelser foretas. Holder ikke seerfrekvensen et visst nivå, blir en serie avbrutt. En føljetong kan ikke brytes, her må det sat- ses på en vinner. Helst en bestselger.

Av

Rigmor Hansson Rodin

■■■ Men også bestselgeren må tilrettelegges. Det er nødvendig med spenningsmetode eller følelsesladde sekvenser av en viss lengde, skal reklameinnslagene kunne plasseres på rett sted. Komponentene i sekvensene er kjent etter databehandling av tidligere populære program. Dette medfører at også handlingen mellom reklameinnslagene må følge et visst mønster. Under hele denne prosessen må man sørge for at målgruppene ikke støtes. Det kan gjelde livssyn, moralbegreper, nasjonale grupperinger etc. Som eksempel kan nevnes at man i Holocaust klypte ut en 4 sekunders sekvens med nakne kvinner foran gasskammerne, før visningen i USA. (TV-World, N.Y.)

Det var under disse forutsetninger konsulentene gikk til passyn av Holocaust. Vi visste at programmet (nødvendigvis) var produsert innenfor strenge rammer, og at det derfor ville ha sin begrensning. Temaet — historiens største masse mord — skulle imidlertid tilsi anstendighet, og vi trodde at serien ville bli akseptert for norsk fjernsyn. Vi ble dypt skuffet.

■■■ Det var ikke vanskelig å akseptere den dramaturgiske ide, det at man konsentrerte seg om familier, en jødisk og en ikke-jødisk. En viss forvirring når det gjaldt uniformer, samt det at en arisk kvinne blir sendt til en jødisk leir o. a., var bagateller.

Men hvorfor fremstilte man en historisk person som Himmel i det hele tatt, når en oppdik- tet figur ble tillagt de historiske hendinger? Erwin Leiser, kjent her hjemme fra filmen «Sannheten om hakekorset» bl. a., sier det slik etter visningen i Tyskland: «Der ved trekkes filmens trosser i tvil, og det anser jeg som meget farlig.» Han fortsetter: «Jeg kan ikke forstå hvorfor forfatteren forsøker å redde æren til generalguvernøren i Polen, Hans Frank, ved hjelp av usanne episoder. Jeg kan ikke forstå hvorfor det ikke er Himmel, men den oppdiktede Dorf, som først gjennomfører Krystallnatten, og så «den endelige løsning», av jødespørsmål. Og hvorfor filmen gir et galt bilde av Eichmann.» (Masse- mord als Fernsehshow, Neue Zürcher Zeitung, 2. februar d. a.) Det skal innskrives at Leiser ikke tar avstand fra visningen i Tyskland. I mangel av noe bedre, som også andre kritikere uttaler på etterskudd.

■■■ Det er andre mer vesentlige ting for dem som ikke kjenner de historiske hendinger godt nok. Handlingen starter i 1933 med et bryllup, der de to familiene blir inngiftet. I en tale kommer det fram at brudgommen er jøde, og en gjest sier brudens far far oppriksom på at det ikke er heldig. Dette kan ha hendt. I 1935 var imidlertid de gule og hvite benkene forelengt et faktum. I parkene sto SS-menn på vakt ved sandkassene for å påse at ariske barn ikke lekte med jødiske. I gatene demonstrerte massene og sang «Når jødeblodet fra kniven spruter, går det oss dobbelt så godt, dobbelt så godt». Og ve dem som ikke hevet armen når demonstrantene passerte, ikke noe av dette blir vi konfrontert med. Vi l vi at norsk ungdom skal sitte igjen med det inntrykket at samtlige leder våknet for sent? En slik forenkling er ikke uvanlig.

■■■ Flere innvendinger på dette planet kan reises. Det gjelder Krystallnatten, Warzawaghettoen, oppstanden i ghettoen, konsentrasjonsleirerne, sceneene i Sovjet. Vi kan aldri gjenskape virkeligheten, ikke engang tilnærmet. Det vil- le også virke mot sin hensikt. Imidlertid er det en enorm av- stand mellom føljetongens «virkelighet» og det man hadde muligheter til å skildre. Det brukes autentiske bilder i føljetongen, men alltid løstrevet fra sammenhengen. I seg selv er det klanderverdig. De kunne utdypet og understreket spille- sceneene — kanskje erstattet enkelte av dem. Tilfanget er for øvrig så stort at man også kunne ha gjort autentisk film fra ghettoen, fra Krystallnatten, fra marsjen i gatene. Men alt foregår i et lukket rom.

■■■ Rekasjonen i Tyskland er interessant. Dette også fordi oppslutningen egentlig ikke var så overveldende. For de fire episoder er tallet 34% — 36% — 28% — 41%. Herman Bang «Lutvigsbakke», som nylig gikk i Fjernsynsteatret, fikk en oppslutning på 33 og 37% i Tyskland. En vanlig men popu- lar detektivserie ligger mellom 50 og 70 prosent. Det som hend- erte var at programmet skapte identifikasjon hos tyskerne, dette nokkelbegrepet for all dramatisk produksjon, dersom den skal nå fram. Det har ikke lykkes tidligere. Men nå ble fo- relidre og besteforeldre med- ansvarlige. Den «amerikanske ubekymmerhet» nådde fram til massene. (Den ansvarlige kjeper i tysk fjernsyn, Rohrbach, til Der Spiegel) i Norge er en slik identifikasjon irrel- evant, og uunnødvendig. Reaksjonen kan bli så enkel: «Det var et

Virkelighetens Auschwitz: En gruppe jødiske barn fra Østereuropa

De som benekter KZ-leirenes eksistens og tilsvinner synago- ger lar seg ikke overbevise. Tvert om. De får ammunisjon, som de fikk det i Tyskland.

Det er blitt hevdet at Norge må vise serien, fordi Danmark og Sverige gjør det. Det kan være på sin plass å minne om at den dramatiske avdeling i Danmarks Radio fastholder aitt standpunkt. «Holocaust er kulert popunderholdning, Danmarks radio uverdigg.» I Sveriges Radio har det vært heftige diskusjoner. Kompromisset er klipping i såkalte «kunstnerisk sett ikke-motiverte voldshand- linger». Bl. a. i en scene der en konsentrasjonsleirfange blir avstraffet. Skulle jeg først ak- septere klipping, hvilket jeg ikke gjør, ville det ikke under no- en omstendigheter bli den scen- en.

■■■ Det er også hevdet at det står et folkekrav bak presens anmodninger. Hittil har jeg fått flere takkehenvendelser enn bønner om å sende serien. Kravene innskrinner seg til fi- re. Den vanlige strømmen av brev har helt uteblitt.

Kravet om at ungdommen må ha informasjon er selvsagt. Vi må imidlertid behandle ide- ologien, forutsetningene for til- linte gjørelsen. Vi må se på de mekanismene som får slike ideologier til å oppstå. Hvordan skal ungdommen ellers kunne kjenne igjen kreftene og be- kjemp dem? De er her i dag. NRK har atskillige program, både dramatiske og dokum- mentariske, som skildrer det som skjedde, — og som fyller nevnte målestøtting. Både disse og Holocaust? Erfaringsmessig oppstår det en metning, man har fått nok av temaet.

■■■ At en del seere ønsker å se føljetongen etter reaksjonen i våre massemedia, forstår jeg. At det vil oppstå irritasjon over at østlendinger kan ta inn programmet fra Sverige, vet jeg. Dette kan imidlertid vans- kelig endre en holdning som den jeg har gitt uttrykk for. Til alle de: «Holocaust» er gjen- des. Den kan vel ikke være dårligere enn de tidligere fil- mene i detektimene, har det

SS-bødene i Holocausts studio-versjon: David Warner som Heydrich, Michael Moriarty som Erich Dorf, Tom Bell som Adolf Eichmann

vært sagt offentlig. Nei, den er ikke dårligere. Men heller ikke bedre. Er det slik vi ønsker at

kjennskap til den nære historie skal formidles til norsk ung- dom?

Velkommen til nordisk fagutstilling for helse- og sosialtjenesten. 13. — 17. februar, Sjølystsentret, Oslo. Kl. 10 — 18 alle dager.

Alle med tilknytning til eller interesse for helse- og sosialsektoren er velkomne!

Arranger: Kommunenes Forretningsentral A/S i samarbeid med Norges Varemesse, Utstillingstf. (02) 20 30 90.

et intervju i L'Express. «I det hevdet Darquier de Pellepoix, som var ansvarlig for jødedeportasjonene i Frankrike, at de som ble drept i Auschwitz, var lus.» Utsagnet vakte en kjempedebatt, fortalte Notaker, og dermed ble serien *Holocaust* kjøpt inn og sendt likevel.¹⁸

Hva skjedde i Norge?

I Norge fant det sted en stor offentlig debatt i to omganger. Først i januar-februar 1979, da det utspant seg en diskusjon om TV-serien *Holocaust* overhodet skulle vises i Norge. Andre runde fulgte i april 1979, med reaksjoner da serien ble vist.¹⁹

Det startet sist i januar 1979 med at NRK kunngjorde at TV-serien *Holocaust* ikke skulle vises i Norge.

Svaret var for øvrig i første omgang det samme i forlagsverdenen. To forlag, både Aschehoug og Cappelen, avviste tilbudet om å oversette Gerald Greens bok til norsk. Eller som en usignert notis i Dagbladet lød: «De som måtte være nysgjerrige på hva dette egentlig dreier seg om, ville ikke kunne få lese boka på norsk.» Og forlagenes begrunnelse – boken «... er for mye bestselger, for spekulativ og grunn til å gi et bilde av det som egentlig skjedde under nazitidas jødeforfølgelser».²⁰ 42 andre land hadde på det tidspunkt kjøpt inn TV-serien *Holocaust*. Men – noen hadde hodet med seg, Greens roman ble – symptomatisk nok – ikke utgitt på et etablert forlag, men ble månedens bok i Hjemmets bokklubb i april 1979. Det samme skjedde i bokklubber i flere europeiske land.²¹

Den som frontet NRKs avslag, var programredaktør Rigmor Hansson Rodin. Etter den voldsomme

interessen og gjennomslaget i vest-tysk fjernsyn, ble trykket stort. Rodin fortalte at hun hadde sett og vurdert TV-serien *Holocaust* i Tyskland et år tidligere, i 1978, sammen med to konsulenter fra NRKs filmavdeling, og de hadde vært tre ulike generasjoner. «Vi var alle enige om at den ikke burde sendes i norsk fjernsyn», sa hun i et intervju med Dagbladet i begynnelsen av februar 1979. Hun viste også til begrunnelsen hos Aschehoug og Cappelen for ikke å utgi boken på norsk. «Masse mord som fjernsynsunderholdning er for meg prostitusjon». Samtidig var presset nå voldsomt. Rodin fortalte Dagbladet at hun hadde bestilt inn serien så flere kolleger i NRK kunne se serien.²²

Få dager senere hadde Rigmor Hansson Rodin på trykk en helsides artikkel i Dagbladet der hun redegjorde for vurderingene som lå til grunn for NRKs konsulenter i Filmavdelingen.²³ Innledningsvis slo hun fast at «*Holocaust* er en kommersiell serie. I fagspråket betyr dette at et program finansieres av et firma som ønsker å plassere reklameinnslag, commercials i selve programmet. Hvor mange innslag det skal være pr. time, i lengden, og hvor de skal komme inn i programmet, er avtalefestet. Programsjettet blir valgt utelukkende i den hensikt å binde publikum til skjermen. De skal se reklamen.» Rodin redegjorde for at gruppen som så filmen i Vest-Tyskland var innforstått med programmets strenge rammer. «Temaet – historiens største masse mord – skulle imidlertid tilsi anstendighet, og vi trodde at serien ville bli akseptert for norsk fjernsyn. Vi ble dypt skuffet.»

Og likevel. Det som vekker til ettertanke – og til anfektelser – er ikke reaksjonene serien har fått i USA og andre land. Heller ikke hvordan den kan komme til å virke her i Norge. Det jeg for min del syns har avgjørende interesse er gjennombruddet det snakkes om i Vest-Tyskland, den voldsomme gjenklagen hos millioner lesere, med brev og telefoner i hundrevis til fjernsynsstasjonen med utsagn fra unge og gamle som sier at de aldri trodde på grusomhetene, men som nå er rystet til erkjennelse, så tårene strømmer.

«*Holocaust*», Arne Skouen,
Ytring, Dagbladet, 13. februar 1979

Rodin ga deretter en rekke eksempler på blanding av diktning og fakta. Himmler er med i TV-dokumentaren, men hvorfor er han det, spør Rodin, «...når en oppdiktet Dorf som gjennomfører Krystallnatten, og deretter 'den endelige løsning av jødespørsmålet'». Hun viser til flere sammenblandinger av fakta og fiksjon, og at flere faktisk forhold framstilles feil, som når forfølgelsen av jødene startet. Hun er kritisk til den forenklete framstillingen av Krystallnatten, Warszawa-ghettoen, oppstanden i ghettoen i ren krimstil, konsentrasjonsleirene, scenene i Sovjet. «Vi kan aldri gjenskape virkeligheten, ikke en gang tilnærmet», skrev Rodin. Men det er en enorm avstand mellom føljetongens «virkelighet» og det man hadde muligheter til å skildre. Rodin skriver at det har vært hevdet at Norge måtte vise serien, fordi Danmark og Sverige skulle gjøre det. Hun minnet om at dramaavdelingen i Danmark Radio fortsatt fastholdt sitt standpunkt: «Holocaust er kulørt popunderholdning, Danmarks radio uverdig». I Sveriges Radio hadde det vært heftige diskusjoner. Kompromisset var klipping i såkalte «kunstnerisk sett ikke-motiverte voldshandlinger». Blant annet i en scene der en konsentrasjonsleirfange blir avstraffet. Rodin skriver: «Skulle jeg først akseptere klipping, hvilket jeg ikke gjør, ville det ikke under noen omstendigheter bli den scenen».

Rodin avviste et omtalt «folkekrav bak pressens anmodninger». Men hittil hadde Rodin mottatt flere «takkehenvendelser enn bønner om å sende serien». Kravene innskrenket seg til fire. Rodin var på offensiven – enn så lenge.²⁴

Situasjonen i Danmark var også preget av strid. Lederen for dramaavdelingen i Danmarks Radio sa nei. Men tidligere danske motstandsfolk krevde at fjernsynets ledelse omgjorde vedtaket. Titusener av dansker hadde alt kunne følge *Holocaust* gjennom tyske TV-sendinger, Foreningen Frihedskampens Veteraner ville attpå kjøpe serien for å vise til et utvalg danske kulturpersonligheter, for å påvirke TV til å sende den. Samt at store deler av dansk presse støttet kravet om at *Holocaust* ble sendt.²⁵

Serien ble sendt både i Danmark og Sverige i mars 1979. Norge var siste land i Skandinavia, og sendte serien i begynnelsen av april.

Hvor sto avisene?

Hva ble så løftet fram av pressen? Svært mange aviser skrev at TV-serien måtte sendes, både på lederplass og i kommentarer av journalister. Etter en lang omtale i Vårt Land om «Massiv interesse for serien NRK sier nei til å sende» - med gjennomgang av hvordan «'Holocaust' vekket det tyske folk» konkluderer journalist Helge Kjøllesdal med – i en journalistisk artikkel – slik: «Det skulle bare mangle at serien ikke også skulle få de nødvendige sende-timer også på norske skjermer».²⁶

Vårt Land fikk Leo Eitinger i tale, professor i psykiatri og Holocaust-overlevende, som hadde sett serien i Israel høsten 1978. Eitinger mente serien var en motvekt mot nynazistiske tendenser i tiden.²⁷

Arbeiderbladet, min arbeidsplass den gangen, var sterkt på hugget for at serien skulle sendes – da kunne den nødvendige debatten om hvordan Holocaust kunne skje, bli holdt i live. Og avisen viste til det massive kravet om å få se serien også i Norge.²⁸

På lederplass skrev Aftenposten «Holocaust bør vises». NRK bør revurdere sitt vedtak om ikke å vise serien. Innvendingene fortjener respekt, men vi «...må også vokte oss for å la representanter for en elite-kultur» være altfor sikre i sin vurdering av hvilke estetiske krav som må stilles på vegne av de store seer-skarer».²⁹

Mens de fleste dagsavisene gikk inn for at NRK skulle omgjøre beslutningen og vise TV-serien *Holocaust*, var det nettopp en annen representant for eliten, Dagbladets kulturredaktør, som var sterkt imot. Kulturredaktør og historiker Hans Fredrik Dahls kritikk var skarp og kom på trykk i Dagbladet i flere artikler. Dahl mente serien var «en såpeopera», den viste «smakløse banaliteter» og omtalte den voksende oppslutningen om kravet om å vise serien som et «korstog» med den kristelige og høyrevridde pressen i spissen. Dahl omtaler debatten som en maktkamp mellom NRK og monopolet på en side og de konservative på den andre siden. Et kompromiss kunne være, skrev Dahl, å vise deler av serien kombinert med debatter.³⁰

Rigmor Rodins omtalte helsides artikkel der hun presenterte sitt syn, kom på trykk på samme tid som Dahl. Samtidig er det andre spaltister og journalister i Dagbladet som sto for et annet synspunkt, som Bern-

Arbeiderbladet

Mildt,
noe regn

Tirsdag 3. april 1979
Nr. 79 - Kr. 2,50 - Tlf. (02) 33 57 70

Endelig løsning

Seier'n er vår

●● Med «Seier'n er vår» og trampeklapp motlik allmote for de streikende skuespillerne meldingen om at rettsforliket er godtall og at streiken avslåses. På bildet er det en av de tidligere oppsagte skuespillerne, Kyrra Haugen-Bakke, som tar seg en glad svingom med streikeleder Henny Monn.

●● Dette betyr at det allerede i kveld igjen blir forestilling ved de fleste av landets teatre. Det Norske Teater vil imidlertid først åpne dørene igjen fredag fordi det skal spilles inn en ny forestilling.

Side 10

AMERIKANSK TEGNESERIE

sier polsk professor om «Holocaust»-serien

●● «Holocaust» — TV-serien om nazistenes jødeutryddelse er fortsatt meget omdiskutert, og meningene delte. En polsk professor sier til vår utsendte medarbeider at TV-serien rett og slett er en «amerikansk comics». På den annen side benekter han ikke at serien har sin misjon blant den yngre garde som ikke er helt klar over

hva som skjedde.

●● En østerriksk redaktør sier til Arbeiderbladet i Wien at en Holocaust-film ikke kan erstatte det oppgjøret med nazistene en aldri har hatt i Østerrike. Selv om både Adolf Hitler og Adolf Eichmann begge var født og oppvokst i Østerrike.

Side 14

TEMPERATUREN ER SYNKENDE i ulykkes-reaktoren

●● Gassbølen er blitt redusert. Temperaturen i reaktoren synker. Dette var de optimistiske nyhetene fra ekspertene som har ansvaret for temingen av den radioaktive lekkasjen i Three Mile-reaktoren i går.

●● Men temperaturen i debatten om atomkraftverkens framtid vil neppe synke med det første.

Side 8

Idi Amin fra utbombet by: Her vil jeg dø!

●● «Jeg er beredt til å dø her i byen» skal Ugandas president Idi Amin ha sagt da han ankom til byen Jinja, 10 mils vest for hovedstaden Kampale. Amin kom til byen like etter at den var blitt bombet av tanzanianske bombefly. Amin sa at han ville opprette en siste forsvarslinje mot invasjonstyrkene fra Tanzania.

●● Vår medarbeider Jan Stage haiket med fire av Amins offiserer inn til Kampale. Han rapporterer at byen er i oppløsning. Det er stadig skyting, og Amins soldater terroriserer befolkningen.

Sidene 16 og 17

SKITT FISKE I 1979

Tirsdag 3. april feirer vi ettårs-jubilæum. Vi takker herved våre kunder for den tillit de har vist oss.

I den anledning tilbyr vi:

- 200 fiskegram 38 mm nylon-mono, 60,-
- 2000 pik. å 5 stk. gode forskesluker, 9,-
- Diverse slaker - spinnere - fiskekroer, 2,-
- Diverse gode sjeppler, 5,-

30% på diverse utgåtte stenger og sneller.

1979 modellene har ankommet:

Kataloger fra: HØRGÅRD - ABU - VANGEN - ELBE - SEEBERG - SØLVKROKEN - DAIWA m.fl. deles ut gratis hos oss.

SPELALITETER:

- Service og rep. av sportsfiskeutstyr.
- Ljelle av havfiske- og lakseutstyr.
- Brukte stenger og sneller i bytte ved kjøp av nytt.
- Slip av isborskjær, jakt-/fiskekniver på dagen.
- «Skitt fiske»-fiskevæske berømmet i hele Skandinavia.
- Postordre.

ÅPNINGSTIDER:

Mand. - tirsd. - onsd. - fred. kl. 10—17.
Torsdag kl. 10—19. Lørdag stengt.

SKITT FISKE A/S

Thorsøen 41, 56. H. - Tlf. 60 60 96 (900 m fra Riddett)

21 ble drept på vei- ene i mars

Side 3

Arbeiderbladet, 3. april 1979. Avisen satset stort på omtale av det europeiske folkemordet, og gikk inn for at TV-serien skulle sendes.

hard Rostad, Jon-Hjalmar Smith, Karl Emil Hagelund og Thor Ellingsen i flere artikler i denne perioden.³¹ Og også Arne Skouen, som nok var enig i Rodins kritikk av sjangeren, men samtidig konstaterte at det jo var nettopp såpeoperaen som lyktes med det som ikke hadde lyktes på 30 år. Især resepsjonen i Vest-Tyskland var tungtveiende for Skouen. «Denne gangen ble såpeoperaen nøkkelen som åpnet dører som har vært stengt i 30 år. Den blir *trodd*.»³²

Kuvending – serien sendes

I midten av februar 1979 var presset på NRK formidabelt. Sveriges Radio hadde snudd og skulle sende serien fra 8. mars, selv om faginstansene hadde uttalt seg overveiende negativt. I Sverige skulle noen scener klippes bort. Mange nordmenn ville kunne følge sendingene i Sverige. I Danmark var presset også sterkt, og der hadde danske seere i Sønderjylland kunnet følge tyske sendinger. I Norge tok NRKs øverste ledelse over, med kringkastingssjef Torolf Elster og programdirektør Otto Nes. I omtalen av dette understreket Hans Fredrik Dahl megetsigende til sist at «Presset mot NRK kommer i Norge utelukkende fra aviser, som på lederplass og med redaksjonelt utstyr krever filmen vist,» og «stormen» er begrenset til en håndfull henvendelser.³³

Den 20. februar besluttet man å vise *Holocaust* også i NRK. Kringkastingssjef Elster og programdirektør Nes hadde sett hele serien i alle samfulle timer, og kom til at NRK hadde informasjonsplikt til å sende *Holocaust* i Norge.³⁴ I Programbladet ble den store striden kort omtalt under nettopp «Et informasjonsbehov» – der den usignerte teksten fortalte at NRKs første beslutning om ikke å sende var en kunstnerisk vurdering. Det heter: «De reaksjoner serien har vakt i Vest-Tyskland er en sterkt medvirkende årsak til at NRK nå har omgjort beslutningen om ikke å sende serien».

Programbladet fortsatte: «Det sies f. eks. at det tyske folk er blitt vekket av 'Holocaust' på en måte som dokumentarfilmer tidligere aldri har gjort, og at det er skapt en ny situasjon som har gjort at serien måtte vurderes i et nytt lys.»³⁵

Hans Fredrik Dahl skriver – kanskje litt snurt eller oppgitt, lest med 40 års avstand – at Rigmor Hanssen Rodin var desavuert av sine sjefer. «Hennes skjønn er,

som skjønnnet til samtlige nordiske programansvarlige, satt til side av kringkastingens ledelse». Hans fortolkning av NRKs kuvending i spalten «Mediablikk» var at NRK ikke handlet fritt på grunn av presset fra to kanter: Det at serien skulle sendes i Sveriges TV2 og en million nordmenn kunne ta inn serien i mars. Den andre typen press «...er da det knippet av faktorer som gjør at sakkyndigheten veltes over ende i det ene landet etter det andre». Begivenhetene i Norge, Danmark og Sverige liknet hverandre, de ulike film- og dokumentaravdelinger erklærte serien for verdiløs, deretter omgjorde øverste programledelse beslutningen. Dahl skrev at det hadde pågått en kampanje anført av Worldvision, markedsføreren av det amerikanske fjernsynsselskapet NBCs filmer i Europa. Dahl skriver at en sentral ingrediens i kampanjen har vært alliansen med de mosaiske trossamfunn og «de kretser vi her til lands forstår som Israels venner». Videre at det «kan dokumenteres» hvordan Worldvision systematisk «har bearbeidet grupper som bærer nøkkelen til den jødiske opinion i de enkelte land, og ved å la dem spille ut kravet om å vise Holocaust, oppnår det som er ethvert kommersielt TV-selskaps formål: å selge varen til flest mulig land til høyest mulig pris». Det er som om Dahl river seg i håret: «Hvordan kan det ha seg at jødiske opinionsledere i det ene land etter det andre utroper det filmatiske søppelet til noe som bør og må vises, for ungdommens skyld?» Han sender også en finte til Leo Eitinger og spør hvordan en tvers gjennom kritisk person som han kan ha tro på at «dette, det må vi ha?» I det hele kommer Dahl med mange finter i sin kommentar – blant andre til Krigsinvalideforbundet som nå «klatrer på Holocaust – de som med nebb og klør tar avstand fra Thorkild Hansen og (dennes bok) 'Prosessene mot Hamsun'». Dahl skrev at i sannhet – *Holocaust* er blitt en mediebegivenhet. Nå gjensto det å se om seriens venner «vil vedstå seg produktet». Og – «Vi skal med glede være med i debatten!»³⁶

Krigsinvalideforbundets formann Axel Middelthon svarte Dahl noen dager senere og sa at for forbundet var det «ikke den litterære eller filmatiske verdi som interesserer». Det faktum at programmet har vakt stor røre blant tysk ungdom «...er etter vår mening av så stor betydning, at vi selv gjerne vil se det. Vi

Det Tredje Rikes plan for jødeutryddelsen:

■ «Hele Europa var en stor konsentrasjonsleir. Auschwitz var en dødsfabrikk. Fem krematorier var pålagt. Anføringskapasiteten nådde 10-12 000 mennesker daglig. Flere millioner mennesker gikk med. Dette var dødens verden.»

Den tyske stemmen hamrer videre. På læreriet ruller bilde på bilde.

Filmtransmisjon i Auschwitz. Det tidligere gigantiske Konsentrasjonslager Auschwitz I — i dag et stort museum. Et håndfestet vitnesbyrd på nazistenes umenneskelige ugjerninger. Den tyske kommentatoren er knallhard i oppsummeringen av fortvilelsene innenfor piggrådsgårdene.

Han avslutter med bilder av Hans Frank og andre ledende nazister: «Disse er skyldige i millioners lidelse og død.» Publikum skutter seg og rister på hodet til hverandre etter forestillingen. Ut lyset, ut arbeidsløsen.

Ingen kommanderende ordrer fra vaktårnet i dag. Ingen fanger i galgen, ingen fanger ved Dødsrullen. Ikke levende vitner på grusomhetene som skjedde. Derimot kilometer på kilometer med dede minner. Store utseerealer med brakker, korridor på korridor med stillingsminner. Menneskernes eiendeler oppgitt i tall: 7000 kilo kvinnelær (fra hundre tusen kvinner), 35 555 par sko. I gasskammeret ligger mengder tulipaner, menneskepussten blir tvil.

■ Oppå på jorda i Treblinka, i nord-vest Polen, ligger annen fortsett. En symbolsk knipsel på den forsvunne utryddelsesleiren. 17 000 steiner er satt opp for å minnes de 800 000 som ble tilintetgjort her. Ingen museer, bare stillhet. På steiner både i Auschwitz og Treblinka er det inngravert: Aldri igjen.

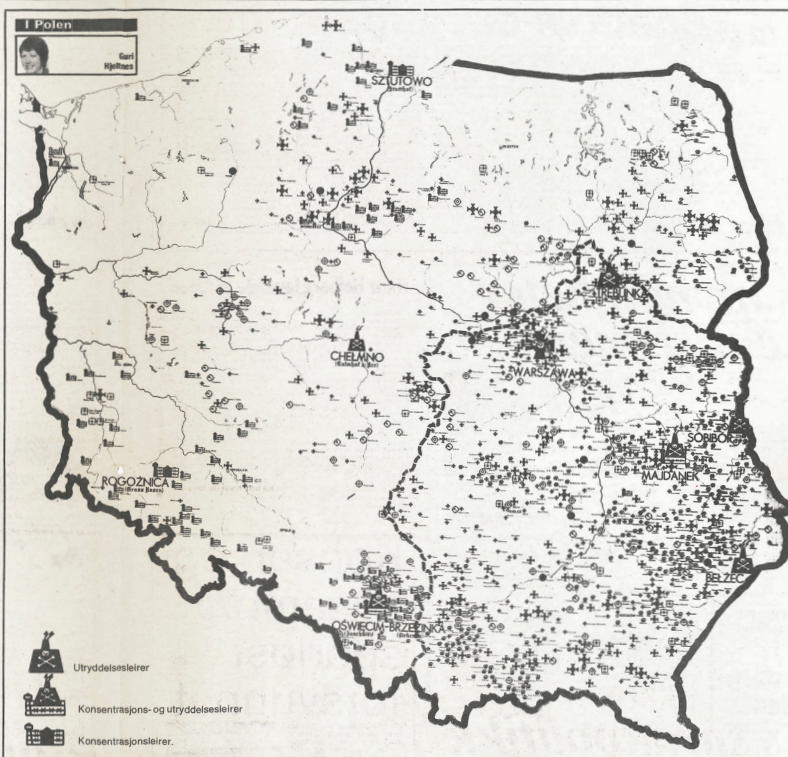
SLIK VAR POLENS HOLOCAUST

Jødene samles i ghettoer

I Polen og andre okkuperte land ble jødene samlet i ghettoer, isolert fra den øvrige befolkning. Jødene var «rasemengde underlegne» og ble skilt fjernere fra alle andre folk som ble lagt under Det Tredje Rike.

De tyske anti-jødiske lovene, de såkalte Nürnberg-lovene, ble fulgt opp med en «enkelig lovgivning» på jødespørsmål. Allerede i oktober

Arbeiderbladet laget både kart, vignetter og flotte oppslag, i tiden rundt visningen av serien. Mange aviser satset på bred dekning. Det var artikkelforfatterens første reportasjetur.

vil gjerne se hva det er som har åpnet så mange tyskeres øyne som har holdt seg lukket for kvalifisert dokumentarisk stoff.»³⁷

Arbeiderbladets kommentar og fortolkning sto samme dag som Dahls Mediablikk, og med den samme vektlegging – at NRKs informasjonsplikt var årsaken til den nye beslutningen. Journalist Toralv Østvang i Arbeiderbladet trakk fram både det at danskene nå skulle sende serien mars, og at det i Frankrike var vokst fram en debatt om franskmennenes rolle under jødeforfølgelsene. Østvang poengterer at den norske «Holocaust-debatten hittil stort sett hadde dreid seg om NRKs holdning til filmserien», mens den i Vest-Tyskland hadde «... skapt diskusjon om hele jødeforfølgelsesproblematikken og særlige tyskernes påståtte fortielse i etterkrigstida av nazis-

tenes jødemassakrer. Gjennom filmserien har den yngre generasjon av tyskere for første gang fått skikkelig informasjon om hva som skjedde med jødene i Det tredje rike, hevdes det.» Østvang var nøktern i tonen, omtalte helt kort storyen om de to familiene i serien og avsluttet slik: «Gjennom disse familiene mener filmprodusenten å belyse utryddelsen av de seks millioner jøder som mistet livet under krigen».³⁸

Utsendt til leirene

Mens kollega Toralv Østvang skrev dette, var jeg på reportasjetur for Arbeiderbladet i Polen til tilintetgjøringsleirene, med besøk først til Treblinka ti mil nordøst for Warszawa og deretter sørover til Auschwitz-Birkenau, fem mil sør for Krakow. I Treblinka vas-

set jeg i dyp våt snø inn i skogen og gikk fram til de 17 000 steinene fra forskjellige land og byer, som vitner om de 900 000 jøder som ble drept der. Der fantes intet museum eller mottak for besøkende i datidens kommunistiske Polen, Treblinka var et ensomt sted. En øredøvende stillhet over de 17 000 steinene traff meg med stor styrke. Jeg reiste alene, og en polsk statlig informasjonsinstans hadde utstyrt den norske journalisten med en drosjesjåfør. Han fulgte meg et lite stykke inn til de 17 000 steinene, men ristet på hodet og gikk tilbake til bilen. På snøglatte veier tilbake til Warszawa så han hvor våt jeg var blitt, full av snø i støvletter og bukser klissvåte opp til knærne. Han stanset i en liten landsby, fant en kro og spanderte te med honning og sprit.

Museet i Auschwitz-Birkenau var den gang ikke et så moderne rigget og stort museumsanlegg som det er i dag. Men like fullt var det den gang mottak av besøkende, vedlikehold av anlegg der «ruiner skulle forbli ruiner og hele bygg være hele bygg», konservering og omfattende arbeid med samlinger. Det var flere tidligere fanger som arbeidet der, og direktøren Kazimierz Smolen var selv tidligere fange. Han ble arrestert som jusstudent allerede i 1940 og kom dette året til Auschwitz som en av de første polske politiske fanger og satt i leiren i fem år. Han kom til å nedlegge flere tiårs arbeid som direktør i årene 1955–1990.³⁹ Smolen fortalte meg at Arbeiderbladet var den første norske avis som besøkte og samtalte med ham på hans kontor. Jeg husket ikke dette før jeg på ny leste mine egne artikler og reportasjer i 2022.⁴⁰ I dag, over 40 år senere, er det virkelig et tankekors: Så sent som i 1979 hadde ikke en norsk avis kontaktet ledelsen i Auschwitz-Birkenau.⁴¹ Norsk presse hadde definitivt ikke gravd i historien om Holocaust. Men denne TV-serien løftet både kunnskap (om enn det var en kommersiell TV-serie) og interesse for jødernes skjebne under Holocaust.

For meg, som kom tilbake med en sekk Kodak filmruller og utskrevne notatblokker, var det en skjellsettende reise. Som journalist fikk jeg grave i historien, lese meg opp, skrive om Holocaust i spalte etter spalte. Arbeiderbladet satset og laget kart og vignetter, deskollegene svingte seg med ciceromålet og laget flotte oppslag. Jeg fikk skrive helsider i Arbeiderbladet i en

ukes tid, før og mens TV-serien *Holocaust* ble sendt.⁴² Og kolleger supplerte med reportasjer fra skoleklasser, intervju med stortingsrepresentanter, krigsveteraner. Det var en stor satsing i Arbeiderbladet.

Jeg skrev i det første førstesideoppslaget om noe som jeg ikke kunne før jeg reiste – at etter jødene sto andre folkeslag «for tur». Som det het på førstesiden: «Nazistenes mål var en fullstendig Holocaust, tilintetgjørelse av hele folkeslag. Ikke bare jødene, men andre folkeslag...».⁴³ Som direktør på HL-senteret i dag, er det ganske fint å lese, vi som har arbeidet for å innlemme romenes historie i Holocaust-utstillingen vår, som resultat av HL-senterets forskning om andre, beslektede folkemord – drapene på romene.

Jeg tenker at det var ganske naturlig at Arbeiderbladet valgte å sende meg ut, med avisens dramatiske krigshistorie og med mange ansatte som hadde vært arrestert og fengslet i Norge og i leire i Nazi-Tyskland. Far til redaktør Per Brundvand, Olav Brunvand, som den gang var i A-pressen noen etasjer ned, hadde sittet i leire i Tyskland (bl.a. Dreierbergen-Bützow, Hamburg Fuhlsbüttel, Rendsburg). På desken rundt meg var presseveteraner med mange opphold i fangeleire – Sivert Langholm (Stavanger, Grini, Dachau, Natzweiler, Ottobrunn) og Syver Linna (Sennheim og Buchenwald).⁴⁴ Og på arkivet arbeidet Ingrid Haugen som skulle fortelle meg om tiden i Ravensbrück. For denne avisen satt krig og okkupasjon i ryggmargen.

Arbeiderbladets korrespondent Dag Halvorsen var stasjonert i Wien og ga meg råd før reisen om navn på dissidenter og fagpersoner. Mon han ikke tenkte at jeg ringte ham i Wien, at «hun der var vel ung» å sende ut. Halvorsen bidro blant annet selv som del av Arbeiderbladets dekning da serien ble sendt, om Østerrikes manglende oppgjør med nazitiden.⁴⁵

Hadde så serien skapt økende interesse for å dra til Auschwitz-Birkenau? Direktøren fortalte at han ikke hadde merket noe på besøksfrekvensen. De siste årene fram til 1979 hadde 650–700 000 besøkende kommet til museet, mellom 200 og 300 000 fra utlandet. Det direktør Smolen kunne fortelle, var en «større pågang i form av brev, henvendelser fra forskjellige hold, turister osv.» Og han trodde antallet utlendinger kanskje kunne øke utover året 1979.⁴⁶

I mine reportasjer fra Polen traff jeg tidligere fan-

ger og tidsvitner, og jeg intervjuet dem om antisemitisme og situasjonen i datidens Polen. Jeg spurte alle selvsagt om TV-serien. Reaksjonene var i grunnen de samme som i andre land. En av dem, den polske historikeren Wladislaw Bartoszewski, hadde sett de første episodene i Israel og kalte serien for en amerikansk tegneserie. Det var intet nytt i serien, men «det er mye nytt for tyskerne». Han listet opp en lang rekke unøyaktigheter og uheldig sammenblanding av fakta og fiksjon. Men han konstaterte megetsigende at serien ikke var uten verdi, jeg synes nesten jeg hører sukket ennå: «Innflytelsen fra massemediene er enorm. Det er fullt opp av store biblioteker med solid og skikkelig dokumentasjon uten at folk har brydd seg, og så slår en så dårlig film gjennom. Lite kunst, uten stort talent. Det er nesten utrolig. Men noe positiv virkning har den nok.»⁴⁷

Tidsvitner trer fram

Det var et skifte i modus etter at NRK besluttet å sende serien. Tyngdekraften slo inn, NRKs beslutninger forsvant, og nye temaer dukket opp i avisspaltene, som forfølgelsen av jødene og norsk deltakelse.

Viktig var det at noen av dem som hadde opplevd forfølgelsen, sto fram. Dagbladets erfarne kommentator Jon-Hjalmar Smith fikk Kai Feinberg i tale. Feinberg var en av jødene fra Norge som overlevde Auschwitz-Birkenau og forteller inngående i intervjuet om hva som skjedde med ham og omkring ham i tilintetgjøringsleiren. Han var beredt til å stå fram, til å fortelle sin historie, «i skyggen av Holocaust-debatten. Det er en stor påkjønning».⁴⁸

Tre år tidligere utkom Herman Sachnowitz sterke erindringsbok, «Det angår også deg. Fortalt til Arnold Jacoby» (1976). Sachnowitz bok skulle tiår senere, i 2015, av en sakprosjatur bli kåret til en av de ti mest innflytelsesrike bøker om 2. verdenskrig. Vinteren 1979 ble den lest opp i NRK radio mens debatten pågikk.

Arbeidernes Pressekontor intervjuet Trygve Bratteli – som så vidt var blitt reddet ut av fangenskap i Nazi-Tyskland om TV-serien. Han avviste uttrykket såpeopera. «Jeg skjønner ikke noe av det de framholder de som kaller «Holocaust» for en «såpeopera». De kan iallfall ikke ha sett noen konsentrasjonsleir.» Bratteli ville ikke svare på om han anbefalte folk å se

serien. «Men for mennesker som er interessert i å bli stilt ansikt til ansikt med krefter som virker i vår tid, kan jeg ikke skjønne at det kan være særlige innvendinger å gjøre mot denne serien».⁴⁹

Dette var virkelig ikke tema for en aprilspøk og NRK sendte serien, ikke tilfeldig fra mandag 2., og tirsdag 3., onsdag 4. og torsdag 5. april, med påfølgende debatt fredag 6. april. Mange aviser tilbød innringninger der leserne kunne si sin mening, og de kunne sprike i alle retninger – for og imot serien. Skoleklasser og lærere sa sitt. Stort sett var reaksjonene fra skoleungdom positiv, serien kunne kanskje føre til en bedre forståelse av nynazismen, sa noen.⁵⁰ I noen klasser framhevet lærerne at serien skjerpet interessen for samfunnsfag. I klasse 8B på Tåsen i Oslo framkalte for eksempel serien stor aktivitet. Veggaviser, debatttimer, bakgrunns litteratur om nazisme, antisemitisme og jødeforfølgelser preget samfunnsfagene den uken TV-serien ble sendt. Lærerne på skolen gjengis slik: «Skolen skal ikke bare gi kunnskap men også spore elevene til å danne seg egne meninger og holdninger. Fjernsynsserier som Holocaust er et godt virkemiddel i undervisningen om vi vet å utnytte det riktig.» Og det føyes til, «for oss hadde det vært en stor fordel om vi kunne ta opp programmene på videobånd, spille dem av i skoletida og diskutere dem med det samme. Men det er forbudt.»⁵¹

Dette er jo for oss som driver med undervisning i dag om Holocaust (og andre aktuelle emner) anno 2023, kjente pedagogiske toner – vi ønsker å oppfordre unge mennesker til kritisk og selvstendig tenkning gjennom kunnskap, diskusjon og samtale. Vi benytter gjerne film og mediefremstillinger, men oppmuntrer da til kritisk bruk – film er ikke «sannhetsfortellinger». At teknologien satte en bom for praktiske løsninger den gang i 1979, viser jo virkelig at over 40 år er gått. Nå kan lærer og elever hente inn «alt» ved noen tastetrykk.

Elevene på Tåsen hadde på eget initiativ tatt opp fremmedarbeidernes situasjon i dagens Norge etter å ha fulgt serien. «Utgangspunktet var rasistiske holdninger i vår tid. Det viktigste vi kom fram til var kanskje forståelsen av at teori og praksis ofte ikke samsvarer. Spørsmålene vi tok opp var da hvorfor det er slik og hvordan holdningene kan bearbeides, forteller lærer

TV-SERIEN FYLLER ET TOMROM:

Utryddelsen av jødene «ukjent» i norsk skole

AV JOHN ARNE MARKUSSEN

- Jedeforfølgelsen er «ukjent» stoff i norsk skole. Dette er det tomrom TV-serien Holocaust faller inn i.
- Menstærplanen for grunnskolen tar ikke opp jedeforfølgelsen som spesielt tema.
- I bateskolen er jødene historie bare berørt i bibelhistorie. Den generelle holdning som går igjen i de første skoleårene er at «jødene tok livet av Jesus».
- Først i 9. klasse på ungdomsskolen er 2. verdenskrig pensum, og da blir jedeforfølgelsen nevnt summarisk og kortfattet.
- Av seks historiebøker som Dagbladet har sett på og som benyttes i ungdomsskole eller gymnas, er «Krystallnatten» høsten 1938 bare nevnt i ei av bøkene.

Her er et eksempel på hva ei norsk historiebok sier om jedeforfølgelsen: «Mottakende (av nazipartiet) ble drevet i konsentrasjoner eller drept. Jødene ble forfulgt, og de ble innført streng sensur. Hele det tys-

ke folk ble «ensrettet». (side 39). Sittatet er hentet fra «Historie 2» — grunnbok for 8. skoleår. (J. W. Cappelen Forlag). Dette er alt boka sier om det som er temadrevet for TV-serien Holocaust. Boka er godkjent av Kirke- og undervisningsdepartementet så

seint som i 1976 og brukes i historieundervisningen ved en rekke norske skoler. Hvervid elevene som bruker boka lærer mer om nazi-tida, jødehat, raseløseologi og utryddelsesleder avhengig helt av læreren som står i klasserommet. Muligheten for bruk av tilleggs-litteratur er også til stede.

Summarisk og kortfattet om jedeforfølgelsen i norske skolebøker. Statistikk og sikkerhet gir ingen opplyselse av hva som egentlig skjedde. (Foto: Rune Myhre)

GAMMELT STOFF

Dermed er det vanskelig å bli kvitt det gamle stoffet i lærebøkene. I «Historie 2» (side 39) behandler den jedeforfølgelsen (Eliv Skard og John Møtgaard) er det tatt med flere sider om perspektivene 500 år f. Kr. men jedeforfølgelsen er avspist med noen få linjer: «Nasjonalistene var svært jedeforfølgende. Ved forskjellige lover tok de fra jødene deres statsborgerlige rettigheter og gjorde det vanskelig for dem å drive virksomhet eller få arbeid. En mengde jøder ble mishandlet, fengslet eller drept. Derfor utvandret mange jøder.» (side 39). Boka er gammel og på vei ut av norske skoler nå. Like fullt er den benyttet av utallige årskull etter krigen.

— Tyskere forsvare dere! Kjøp ikke av jøder, står det på plakaten. Lærebøkene gjør ingen forsøk på å formidle det som var forhistorien til «Krystallnatten» og den systematiske utryddelsen av jødene.

En annen historiebok som ryktes i dag er «Akelehus» «Historie for 7. – 9. skoleår i falketolens» (Axiel Colderin). Silik behandler den jedeforfølgelsen: «I Tyskland ble den totalitære styremakt den brutale enn andre steder. Marxisme og jødene fikk skylden for alt som var galt. Hitler kom med de verste beskyldninger mot jødene og hisset opp stemningen mot dem. Partiet satte i gang jedeforfølgelser som vakte avsky over hele verden. Til slutt bestemte nasjonen seg for rett og slett å utrydde jødene. Et hemmelig polit (Gestapo) ble opprettet, og det hadde spioner og angivere overalt. Et uforståelig ord kunne koste et menneskes frihet, kanskje livet. Mottakende av partiet ble

spærret inne i konsentrasjonsleirer, hvor de ofte sultet og ble mishandlet, stundom pint ihjel.» (s. 329). **KRYSTALLNATTEN** Av de lærebøker Dagbladet har sett på, skiller ei seg ut i positiv retning når det gjelder å formidle stoff om jedeforfølgelsen. Det er «Historien forteller», Fabritius forlag (Ola Skogstad). Boka forsøker i langt større utstrekning enn de andre å forklare hvorfor ting kunne skje. Den bringer bakgrunn om nazismens framvekst, raseløseologi og terror — ikke bare mot jødene, men også mot slaviske folkeslag. Her er et avsnitt om «Krystallnatten»: «20. november 1938 ble synagogene i tyske byer satt i brann etter Goebbels ordre.

Så-folk gikk løs på butikker som tilhørte jøder, knuste utstillingsvinduer, slepte innehavene ut på open gate og plaget og pinte dem. Mobben stillet sammen, slengte skjellhard til de overfalle og tok mer enn gjerne del i plyndringen. Denne «Krystallnatten» ble opp-takten til enda verre jedeforfølgelser. Mange jøder tok varsel av disse hendelsene og flyktet, men like mange ble igjen i landet de kjente som sitt fedreland — og tyskerne var vel ikke menneskene som tenkte å utrydde dem heller!» Undervisningsinspektør Svein Erik Odden ved Uransberg skole sier dette om skolens formidling av jedeforfølgelsen: «Få lærebøker gir noen opplyselse av emnet. Jedeforfølg-

elsen er nevnt stikkordmessig og ved bruk av statistikk. At «seks millioner ble utryddet» gir ingen forståelse. Ennet er fernt både i tid og sted. Vi får blant annet ikke følelse av at Norge deporterte jøder når vi leser historiebøkene. — Men man kan benytte tilleggs-litteratur? — Ja, men det er ikke så mye stoff som er tilgjengelig. Det finnes en del bildebøker, skjønnlitteratur og frelsenings-bøker, men utvalget er ikke stort. Anne Franks dagbok er et eksempel på hva som kan brukes. I de familier hvor det er en muntlig tradisjon helt fra krigen dager, vil det også være basis for klare holdninger til nazismen, sier Odden.

Dagbladet, 4. april 1979. Avisen gikk grundig til verks for å kartlegge hva skolelever leste.

Heidi Winther-Larsen til Arbeiderbladet.⁵²

Disse eksemplene lest i dag vitner jo virkelig om at serien kunne ha mange positive ringvirkninger, som når en skole vet å gripe et viktig stoff.

I samtidens aviser fortsatte diskusjonene om fakta versus diktning. Journalistene selv sto fram med ulike meninger om serien. Og avisene på kommentar-plass var overveiende positive, og skrev at kunnskapen kunne brukes til å være på vakt mot tendenser i dagens samfunn, eller vekke til forståelse for det israelske samfunnet.⁵³

Arbeiderbladet, min avis, skrev på lederplass etter at serien var sendt at det ikke var til å forstå hvilke kunstneriske grunner som gjorde at NRK ikke ville vise serien, samtidig som det var gitt «grønt lys for alt annet som presenteres av film og film-serier på TV-

skjermen». Når alt kom til alt, var likevel det viktigste ved Holocaust-serien «den debatt den har ført til, og den informasjonshunger den har åpnet for, når det gjelder jødene moderne lidelseshistorie». På tampen av lederen skrev Arbeiderbladet: «Også norske ikke-jøder har del i ansvaret for denne tragedien. Har vi så lært av dette? Ny-nazistiske tendenser, og kanskje først og fremst holdninger i forholdet til fremmed-arbeiderne, gjør det umulig å svare entydig ja på dette spørsmålet. Der ligger den store utfordringen etter Holocaust.»⁵⁴

Kommentaren i Arbeiderbladet som tar opp den norske situasjonen under okkupasjonen, er et unntak. Men i reportasjer og andre artikler var Arbeiderbladets satsing især det internasjonale aspektet ved Holocaust, det industrielle folkemordet — ved at

Da norsk politi gikk til aksjon:

— 10 jøder i hver konvolutt

Holocaust-serien er kommet halveis. I Warszawa-ghettoen (bildet) er sult, sykdom og ryktene om forestående masseutryddelse begynt å spre seg. (NTB)

- ■ Halvparten av Norges jødiske befolkning havnet i Hitlers gasskamre.
- ■ Nordmenn flest tror vel at det var tyskerne som sto for denne forbrytelsen fra okkupasjonstida.
- ■ Det er feil. Nordmenn arresterte nordmenn natta til 26. oktober 1942. Det var regulære avdelinger fra statspolitiet og Oslo kriminalpoliti, assistert av polititjenestemenn og lensmenn fra hele landet, som gikk til aksjon mot jødene. Dagbladet offentliggjør i dag i sin helhet en politirapport om forberedelsene og arrestasjonene av de norske jødene.

Side 9

Dagbladet 4. april 1979. Avisen satset bredt på historisk stoff rundt jødenes skjebne og historie.

en ung journalist hadde besøkt leirene og skrev fra møtene med leire og mennesker i Polen. Ingen andre aviser gjorde det. Men Arbeiderbladet kjørte også mange andre saker. Den enda yngre journalisten Arne Olsen intervjuet professor Jens A. Christophersen ved statsvitenskap ved Universitetet i Oslo under tittelen «Verden visste ikke noe om jødedrapene». Statsviteren påpeker at kunnskapen om «de utrolige redselsgjerningene – milliondrapene og gasskamrene» – de hørte man om etter krigen. «Verden visste på forhånd

både det ene og det andre om de tyske nazistenes misgjerninger og forbrytelser. De var urovekkende, men det pekte vel strengt tatt ikke fram mot de verste massakrene historien kjenner til.»⁵⁵

Og Sivert Langholm, som jeg alltid snakket med på desken på kveldstid, som styrte med inngående telegrammer og tekster og ikke lenger var skrivende journalist, tok til tastene, gjennom en oversiktsartikkel om SS.⁵⁶ Her ble det mobilisert for å få fram kunnskap.

Det kom historiske bakgrunnsartikler i flere aviser,

HOLOCAUST

Norges ansvar for Holocaust:

«Jødene har ingen stor sympati i folket»

Dagbladet offentliggjør politirapporten fra Norges krystallnatt, 26. oktober 1942

«Lørdag 24. oktober 1942 ved middagstid forelå ordre om arrestasjon av samtlige mannlige jøder over 15 år.»

Med denne seilingen fra politibetjent H.s rapport innledes et av de mest rystende avsnitt av norsk okkupasjonshistorie: arrestasjonen, deportasjonen og gassingen av 734 norske jøder i konsentrasjonsleiren Auschwitz (Polen).

Dagbladet kom i dag gjengi rapporten i sin helhet. Det er et elendommeligg dokument som her ser offentligens lys etter 37 år. Traust og tilførligst som enhver norsk politirapport. Med leneuskald punktligheis dato og klokkeslett for alle trim i veien mot tilintetgjørelsen.

Rapporten, som er datert 5. november 1942, viser at det uten unntak var nordmenn som her fanget nord-

menn: norske nazister, som uten tysk innblanding overhodet, planla og gjennomførte den aksjonen som førte til at halvparten av den norske jødiske befolkning forsvant i Auschwitz' krematorier.

— I norsk historie er det knapt mulig å finne større forbyrrelser enn de som knytter seg til jødernes skjebne i 1942, hevder professor Edvard Bull i sin nyligkomne Norgehistorie «Klassekamp og fellesskap 1920–45» (anmeldes på s. 4 i dagens avis).

Edvard Bull som samler i dag de fleste nordmenn. De fleste tror vel også at jødeaksjonen høsten 1942 var tyskernes gjerning. Eller i hvert fall partiet NS og Quislings ansvær.

Rapporten fra 5. november 1942 viser at dette ikke er tilfelle. Helt fram til interneringen i Berg arbeidsleir (den senere arbeidsskolen) var det norsk politi som

sto for aksjonen. Fra Berg ble jødene transportert til Oslo havn og ført om bord på M/S «Donau». Først på kaia overtok tyskerne ansvaret.

Politiet var under okkupasjonen underlagt det kommissariske justis- og politidepartementet ledet av Jonas Lie. Politifolkene sto under press, og mange — flere enn i andre yrker — meide seg til NS. Men ikke alle. Staten som etat var norsk, i hovedsak bemannet av folk som hadde søkt politiet før 9. april 1940.

Det var statspolitietts hovedkvarter i Oslo, samt Oslo kriminalpolitiet, som arresterte jødene. Utover landet var oppgaven fordelt etter politidistrikter og lensmannskretser.

Rapporten fra betjent H. forteller at arrestasjonen gikk glatt. Jødene ble, hevder han, ikke synderlig støttet av den alminnelige opinion. — Jødene har ikke no-

en særlig stor sympati i sin alminnelighet, sier han. Politibetjent H. omtales her og i Dagbladets gjengivelse av rapporten bare med sin forbokstav. Også de andre polititjenestemenn som nevnes, har krav på denne beskyttelse. De utførte sin tjenestepolit, og de av dem som var NS-medlemmer sonet sin straff etter rettsspørgsmålet. Det ville være urettferdig å gjengi akkurat deres navn nå. De var tross alt bare utøvere, sammen med de rundt 150 andre nordmenn som deltok i aksjonen.

Men de var altså nordmenn, og politiet var det norske politiet.

Dokumentet vi gjengir i dag, reiser til fulle spørsmål om det kanskje ikke bare er Tysklands skyld for jødeutryddelsen nordmenn flest trenger opplysning om. Kanskje har vi flekker i vår egen fortid selv? hfd

Klar tale på tilgrisede forretningsvinduer.

Dagbladet 4. april 1979, om Norges ansvar for Holocaust.

men det var det bare Dagbladet som stilte spørsmål ved Norges situasjon og nordmenns medansvar.⁵⁷

En av dem som skrev om dette var den unge historikeren Harald Skjønberg som holdt på med en hovedoppgave i historie om politikken vis-à-vis tyske flyktninger før verdenskrigen. Han skrev om hvor vanskelig det var for jøder å komme til Norge på 1930-tallet. Han skrev om den restriktive innvandringspolitikken, med justisminister Trygve Lie på den ene siden og stortingspresident C. J. Hambro på den andre siden. Og han fortalte at han skrev om Nansenhjelpen, og forklare hvordan den organisasjonen arbeidet med å få jødiske flyktninger til Norge.⁵⁸

Det skjedde, slik jeg husker det, en slags arbeidsdeling mellom avisene, noe avsklippene fra den gang viser. Mens Arbeiderbladet la stor vekt i sin dekning på den europeiske Holocaust, satset Dagbladet stort på nyheter om krigsårene.⁵⁹ I et oppslag fortelles det om hvordan ikke-jødiske nordmenn i mellomkrigstiden forhindret at jøder kjøpte hus på Gåsøya i Oslofjorden.⁶⁰ I et annet oppslag om hvordan Nygaardsvold-regjeringen ikke ville betale hjemreisen for statsløse jødiske flyktninger fra Norge.⁶¹

Dagbladet satte også søkelys på det norske politiets opptreden og medvirkning til deportasjonene av

jødene. Avisen trykket politibetjent H.s rapport fra 5. november 1942, der de delaktige i aksjonen mot jødiske menn listes opp, de som var med på arrestasjonene av jødene i oktober. Han beskriver hvordan politifolkene fikk navn på jøder. Hver patrulje fikk beslagsskjemaer og navn på om lag ti jøder i en konvolutt. Ifølge rapporten var det innkalt alle «disponible mannskaper fra statspolitietts hovedkontor, Oslo og Akeravdelingen, dessuten 40 mann fra Oslo kriminalpoliti, hele Statspolitietts etterforskningskurs, og 20 mann fra Germansk SS Norge». Samtlige skulle møte kl. 0530 26. oktober 1942 i Kirkeveien 23. Politibetjenten beskriver aksjonen som ganske vellykket — den «foregikk i det store og hele etter programmet», men at det ble noe trøbbel med mangelfulle adresser. Om han ellers hadde anføtelser? Det er lite å spore i rapportutdraget Dagbladet trykte. «Personlig har jeg fått liten anledning til å snakke med folk i sin alminnelighet idet jeg snakker bare med min familie og de kvinnelige jøder som renner dørene ned og ringer i telefonen hele dagen.» Han føyer til: «Det er dog kommet meg for øre at jødene ikke har noen særlig stor sympati i sin alminnelighet.»⁶²

Ytterligere kommentarer på antisemittiske holdninger følger ikke rapporten. Men Hans Fredrik Dahl

Statsløse jødiske flyktninger fra Norge: Nygaardsvold ville ikke betale jernreisen

AV KARLEIN HAGLUND

■ Året er 1945, noen måneder før Hitler-Tyskland var definitivt nedkjempet.

En bestemt avdeling i det norske Sosialdepartementet i London holdt på med planer for hjemsendelse av nordmenn som hadde måttet flykte fra Norge under nazi-okkupasjonen. Det gjaldt altså alle nordmenn i første rekke de som hadde kommet seg over til Sverige, Storbritannia, Canada og USA.

I ukasitt allt foresto Sosialdepartementet at tri hjemsendelse skulle gjelde alle som hadde flyktet fra Norge under okkupasjonen, også de såkalte statsløse.

Blant disse statsløse var det en stor del jøder, folk som hadde måttet flykte fra landet på grunn av sin avstamning.

BESTYRELSE

Nygaardsvold-regjeringen behandlet Sosialdepartementets forslag i mars 1945. Regjeringen avviste det delvis. Forslaget som gikk ut på at også de statsløse skulle rykte godt av disse rettighetene. Regjeringens beslutning vakte bestyrtelse, også hos de nordmenn i sosialdepartementet som hadde utarbeidet forslaget.

En av årsakene, nåværende advokat Leon Järner, som den gang arbeidet som sekretær i Sosialdepartementet i London,

ba om å få et møte med statsminister Nygaardsvold.

Leon Järner skrev om dette møtet:

HYVORFOR

«Jeg foretok spørsmål til statsministeren var om det var økonomiske grunner til at regjeringen ikke hadde biftat de statløse flyktninger. I så fall måtte regjeringen være feil underrettet, idet det svidt jeg da visste, ikke kunne drev seg om mer enn en lag 100 personer av kanskje de 100 000 som

skulle bringes hjem. Dessuten hadde den svenske regjering erklært seg villig til å yte gratis reise med jernbane på svensk område.

Jeg framholdt videre for statsminister Nygaardsvold at hvis avgjørelsen var av prinsipiell karakter, var forholdet verre.

Statsministeren bekreftet at regjeringens avgjørelse var av prinsipiell natur. Jeg framholdt deretter at etter de retningssaker som var utarbeidet av

flyktningssjefen i Sverige, høyesterettsadvokat Anneus Schuppi, ble statsløse jøder som var flyktet fra Norge, bestemt krav om oppholdstid i Norge.

Statsministeren erklarte at han ikke kjente til disse retningssaker, til tross for at advokat Schuppi på forhånd hadde forelagt denne for regjeringen som også i sin tid hadde godkjent dem.

Leon Järner fortsetter:

«Etter dette sa statsministeren: — Vel, vi har ytt dem assilene både hjemme og i Sverige i en vanskelig situasjon, og vi vil vel heller ikke notere dem adgang til å komme tilbake til landet, men vi har ikke villet bruke penger til å bringe disse menneskene hjem.

(Underretningen er Leon Järner). Det høres med til denne historien at blant de statsløse

fantes det jøder som hadde bodd i Norge i 30–40 år med voksne barn som var født i Norge og som bare på grunn av sin jødiske avstamning hadde måttet flykte fra landet.

DESTATSLØSE

De statsløse var i en uakker situasjon etter krigen. Helmer H Bonnevie, som i perioden oktober 1944 til 1. mai 1946 tjenestegjorde som forbindelsesoffiser, først ved det såkalte R-kontoret i London, og senere som Senior Norwegian Liaison Officer i US Army, forteller:

«R-kontoret i London var underlagt Sosialdepartementet under «døverend» brorlag Dagfin Juel, Sosialminister var Sverre Stenad. Etter et opphold ved en amerikansk treningsleir i Hornilly omtrent for Paris i februar mars 1945, var jeg tilbake ved R-kontoret i London (Rington House). Brorlag Juel overleverte meg en av instruksjoner som nettopp var modtatt fra det allierte hovedkvarter SHAF, der liason-offiserens arbeidssoppsaver var nøyaktig utarbeidet.

Her het det bl.a.: «Alle befrie fanger som ønsker det, skal hjelpes for å kunne vende tilbake til sine respektive hjemland. For statsløse land gjelder at alle fanger skal vende tilbake. Liason-offiseren skal kun reparere sitt eget lands statsløse».

Helmer H Bonnevie føyer til at Norge var den eneste allierte nasjon som tok dette særlige hensyn til de statsløse.

I den samtalen Leon Järner hadde med statsminister Nygaardsvold bekreftet at sosialdepartementet hadde vernet seg sammen med den norske regjeringen for å stille dem på like fot med andre nordmenn som skulle hjemsendes.

Ved å ikke ville betale hjemreisen for dem.

Hertil repliserte jeg:

«Beklager, men da er jeg redd jeg kommer til å bryte instruksjonen.

Hvis jeg finner noen statsløse som av Gestapo er ført som fanger fra Norge til tyske konsentrationsleirer, så repatrierer jeg dem til Norge hvis de ønsker det.

NYTT VEDTAK

Brorlag Juel ba da Helmer Bonnevie om å utarbeide et promemoria som skulle forelegges for sosialdepartementets sjef.

Resultatet ble følgende beslutning som i hjemmelig skriv ble overlevert US Army.

«Et skal få meddele at det nå er godkjent at alle utlendinger og statsløse som siden 1. april 1940 er deportert fra Norge til Tyskland eller annet tysk-okkupert område, derom du ønsker det, skal få adgang til å vende tilbake til Norge.»

VEGET SEG

Denne beskjeden gikk så til alle de norske liason-offiserene som skulle arbeide i Tyskland, Dagfin Juel og Helmer H Bonnevie.

Helmer H Bonnevie føyer til at Norge var den eneste allierte nasjon som tok dette særlige hensyn til de statsløse. I den samtalen Leon Järner hadde med statsminister Nygaardsvold bekreftet at sosialdepartementet hadde vernet seg sammen med den norske regjeringen for å stille dem på like fot med andre nordmenn som skulle hjemsendes.

Nygaardsvold-regjeringen fotografert i London under krigen. Statsminister Johan Nygaardsvold er nr. to sittende fra høyre. Han ville ikke betale hjemreisen til Norge for statsløse norske jøder. (Foto: NTB)

Dagbladet 4. april 1979. En annen «nyhet» fra krigs- og okkupasjonsår.

tar dette opp. Og i sin kommentar til rapporten skrev Dahl at norske nazister hadde gjennomført aksjonene uten hjelp fra tyskerne. Det norske politiet hadde hatt ansvaret for aksjonene fram til tyskerne overtok på kaia. Politimennene «utførte sin tjenesteplikt, og de av dem som var NS-medlemmer sonet sin straff etter rettsoppgjøret».⁶³

Historiker Susanne Maerz, som har studert medie-debatten rundt TV-serien i stor detalj i sin doktoravhandling, skriver at «ved hjelp av opphopningen av ordet norsk blir det tydelig at Dahl forsøker å overføre ansvaret for deportasjonene av de norske jødene til nordmenn, og dermed til nordmenn i alminnelighet og ikke bare til medlemmer av Nasjonal Samling».⁶⁴

Hans Fredrik Dahls tekster falt en annen markant spaltist i Dagbladet tungt for brystet. Arne Skouen, selv motstandsmann som måtte flykte under okkupasjonen, skrev i sin spalte Ytring: «For det var altså nordmenn jeg så den forferdelige ettermiddagen mandag 26. oktober 1942 fra portrommet i Ebbells-gate... Jeg trodde det var tyskere jeg så i aksjon.» Skouen føyer ironisk til: «Så er det på tide med rettelse i min egen rapport, 36 ½ år etter at jeg skrev den».

Skouen skrev at det ikke er vanskelig å gjenkalle

bildene fra portrommet i Ebbells-gate, TV-serien har «hjulpet godt». Der oppe skjedde «det samme vi har sett på skjermen: soldater i tyske uniformer drev jødene mot bilene, mens hustruer og barn sprang gråtende bak. Nå først får jeg vite at det var norske SS-soldater jeg så i virksomhet. Fra min avstand kunne jeg ikke avgjøre det da, hvorefter jeg skildret tyskernes jødearrestasjoner i Oslo, foran den senere deportasjonen med slaveskipet 'Donau'».

Skouen spør: Kan det være nødvendig med «en så forsinket pertentlighet en mannsalder etter? Spilte den noen rolle i den samtidige tiltentgjørelsen i Europa, med tyskerne som bødlerne?»

Skouen anklager samtidig Dahl for å være apologetisk, fordi han påpekte at de norske politifolkene bare hadde gjort sin plikt. Han svinger piskene over kulturredaktøren: «Men vår kommentator uttrykker seg til forveksling lik alle bødlerne og alle tyske apologeter som er gjenstand for vår forakt i 'Holocaust'. De gjorde bare sin plikt de også. Sa de. Vi tenker som prosessrettede tyskere vi også.»⁶⁵

Dagbladet trykte i tillegg artikler om Holocaust generelt, om jødernes egen vurdering av situasjonen, flyktningpolitikk med videre – og altså om den norske

deltakelsen. I Aftenposten og Arbeiderbladet er de historiske artiklene annerledes vinklet – med spørsmål og samtaler med framtrepende intellektuelle om hvordan det kunne skje og kan det skje igjen? Ved siden av artikler om Det tredje riket og reportasjene fra leirene og europeiske stemmer, tematiserte Arbeiderbladet Østerrikes manglende bearbeidelse av nasjonalsosialismen, mens pater Hallvard Rieber-Mohn skrev i Aftenposten om antisemittismen i Sovjetunionen. Og i et leserbrev i Arbeiderbladet ble homoseksuelle i konsentrasjonsleirene løftet fram.⁶⁶

Via omveier til døråpner

For Susanne Maerz er fokus ikke mediedebattene og forskjeller mellom aviser med ulik politisk-historisk profil tema. Hun ser på disse debattene og historiske artiklene del av en prosess, en langsom avtabuisering som kom sterkere og ble tydeligere i 1980-årene.⁶⁷ Hun framhever det som en interessant side ved og følge av debatten om TV-serien «*Holocaust*» at man langsomt nærmet seg drapene på jødene, via omveier, «via diskusjoner om hvorvidt filmen skal vises, om NRKs rolle og til slutt via artikler om Holocaust generelt». Og dermed, mener Maerz, kan TV-filmene ses som en døråpner for «en begynnende befatning med de norske jødene skjebne og det norske medansvaret for deportasjonen av dem.»⁶⁸

Jeg sier meg enig i dette. Men vil føye til noen andre poenger. Lest i ettertid var det stor bredde og høyt trykk i spaltene, det var rett og slett en gedigen folkeopplysning som pågikk disse månedene.

Når man i 2023 leser ledere, innlegg, kommentarer, spalter og hele viften av ulike tekster fra vinteren 1979, er det åpenbart at TV-serien *Holocaust* de facto brakte atskillig godt med seg: økt bevissthet om Holocaust, den vekket ikke bare følelser, men frambrakte mer kunnskap både nasjonalt og internasjonalt, ja nye temaer erobret feltet okkupasjon og krigshistorie. Tabuer var det nok, men også manglende forskning. Den kom senere. Langt senere. Publiseringen av politirapporten om massearrestasjonene i oktober 1942, er et av mange eksempler på at aviser kunne gå foran med nybrottsarbeid, og at de lå foran historikerne når det gjaldt noen temaer fra krig og okkupasjon.

La meg føye til noen små punkter, om diskusjonen

om Holocaust fram til dagens læreplaner og til sist - uttrykket Holocaust og dets gjennomslag.

Etter utgivelsen av journalist Marte Michelets bok *Hva visste hjemmefronten. Holocaust i Norge: varslene, unnvikelsene, hemmeligholdet* i 2018 har debattene pågått i fire år, med omfattende avisdebatter – på ny – og motbok fra tre historikere som fikk sitt tilsvar i boks form av Michelet og en bok om hva historikerne vet,⁶⁹ og høsten 2022 igjen en ny versjon av Michelets bok. Man kan anlegge flere perspektiver her, og meninger og følelser er fortsatt sterke. Michelet har både bedt enkeltpersoner om unnskyldning og skrevet om en del av teksten i sin siste bok. Fortsatt er kritikerne kritiske, og de begeistrede begeistret, og noen er blitt mer moderate i den ene eller andre retningen.

Men mitt klare syn er at hele den store diskusjonen som har bølget i Norge etter bokutgivelsen *Hva visste hjemmefronten* i 2018, har løftet både bevisstheten om jødene skjebne kunnskapsnivået om aksjonene mot jødene, om varslene, om antisemittisme, om dilemmaene. Det hersker uenighet om fakta og om fortolkning. Det har i fire år pågått et stort folkeopplysningsprosjekt. Man skal sove godt i timen om man per i dag ikke har fått med seg hovedlinjene i diskusjonene om Holocaust i Norge.

Morgenbladets anmelder Bernhard Ellefsen formulerte det slik i desember 2022: «Det er på sin plass å takke Marte Michelet og hennes kritikere for innsatsen».⁷⁰ Når det er sagt er det klart at Michelet og alle andre som skriver om Holocaust også står på skuldrene til faglige arbeidere fra mange, som har forsket og skrevet tidligere.

Ny offentlig kamp – Holocaust inn i skolen

I en av Dagbladets reportasjer i 1979, var skolen et tema, lansert under tittelen «Utryddelsen av jødene 'ukjent' i norsk skole». Man slo fast at forfølgelsen av jødene var «ukjent» stoff: «Mønsterplanen for grunnskolen tar ikke opp jødeforfølgelsene som spesielt tema. I barneskolen er jødene historie bare berørt i bibelhistorie. Den generelle holdning som går igjen i de første skoleårene er at «jødene tok livet av Jesus». Først i 9. klasse på ungdomsskolen er 2. verdenskrig pensum, og da blir jødeforfølgelsene nevnt summarisk og kortfattet». Og ikke nok med det. Dagbladet

Hele klassen så Holocaust-serien

Hele klassen så serien, her fire av dem, Terje Johannesen, Elizabeth Breen, Gunny Brorby og Trude Johansen. (Foto: Bjørn Eiv Melbye)

Arbeiderbladet, 4. april 1979. Avisen besøkte Yrkesskolen på Sogn i Oslo. Alle i klassen hadde sett serien, alle hadde bestemt seg for å se serien til ende, og en jente kunne fortelle at «hun ikke hadde fått sove før nærmere klokka tre-natt til tirsdag».

hadde sett på seks historiebøker som ble brukt i ungdomsskole eller gymnas og fant at «Krystallnatten» høsten 1938 bare var nevnt i en av bøkene. Dagbladet finleser og finner mange merkelige formuleringer, sett med både datidens øyne og dagens øyne.⁷¹

Denne kritikken har kommet og gått gjennom tiårene – at norske læreplaner manglet eksplisitt omtale at Holocaust. I den siste runden som førte fram til en forandring av og en de facto innføring av Holocaust som eneste navngitte kompetansemål, startet i Klassekampen i 2018. Avisen var den første som påpekte at ordet *Holocaust* ikke var nevnt i utkastene til nye læreplaner. En tittel som «Læreplan uten Holocaust» og undertittel «Historie på skraphaugen» slo hardt.⁷² Det skjedde selvsamme høst som utgivelsen av Marte Michelets omtalte bok, og det var ikke få som hev seg utpå banen. Det utfoldet seg en intens offentlig diskusjon over et halvt års tid, med om lag 30 avisinnlegg – flest i Klassekampen, men saken ble

gjengitt i flere aviser.⁷³ Nettopp den store offentlige debatten rundt første utkast av fagspesifikk læreplan (uten Holocaust) gjorde det trolig umulig at Holocaust ikke ble et læringspunkt i den endelige planen. I tillegg kom nok en personlig komponent: Kunnskapsminister Jan Tore Sanner – en engasjert politiker som hadde satset mye ressurser for å styrke undervisning og forebygging mot antisemittisme og rasisme i sin statsrådsperiode – valgte å lytte til kritikerne. Han framla i mars 2019 et utkast der Holocaust (og 22. juli) var nevnt spesifikt.⁷⁴ Endelige planer ble fastsatt av Kunnskapsdepartementet i november samme år,⁷⁵ og ble tatt i bruk fra og med skoleåret 2020/21.

Her rår fortsatt uenighet mellom ulike fagmiljøer, politiske kretser, pedagogiske miljøer og allmennheten. Det må slås fast at Holocaust ikke har vært glemt selv om det ikke eksplisitt har stått i læreplanene. Lærernes satsing på Tåsen skole i denne sammenheng i 1979 kan duge som et lite eksempel i denne sammenheng.

Dette er første gang Holocaust er et kompetansemål i samfunnsfag, og er vel en skriftliggjøring av allerede etablert praksis i grunnskolen. Det er likefullt interessant at Holocaust er den eneste historiske hendelsen som blir nevnt i samfunnsfaget som kompetansemål – og i en læringsplan som ellers er mer opptatt av kompetanse enn realhistorisk kunnskap. Det er altså et kompetansemål som bryter med læreplanen på mange måter.

Som kjent strider det å nevne spesifikke hendelser mot prinsippene for en kompetansebasert læreplan, og læreplanekspertene har løst dette med å vise til Holocaust kun som *eksempel*. Her er læreplanmålene slik de står nå: «Etter 10. trinn: gjere greie for årsaker til og konsekvensar av terrorhandlingar og folkemord, som holocaust, og reflektere over korleis ekstreme haldningar og ekstreme handlingar kan førebyggjast. Etter vg3 – læreplan i historie: reflektere over hvordan ideologier og tankesett på 1900-tallet og

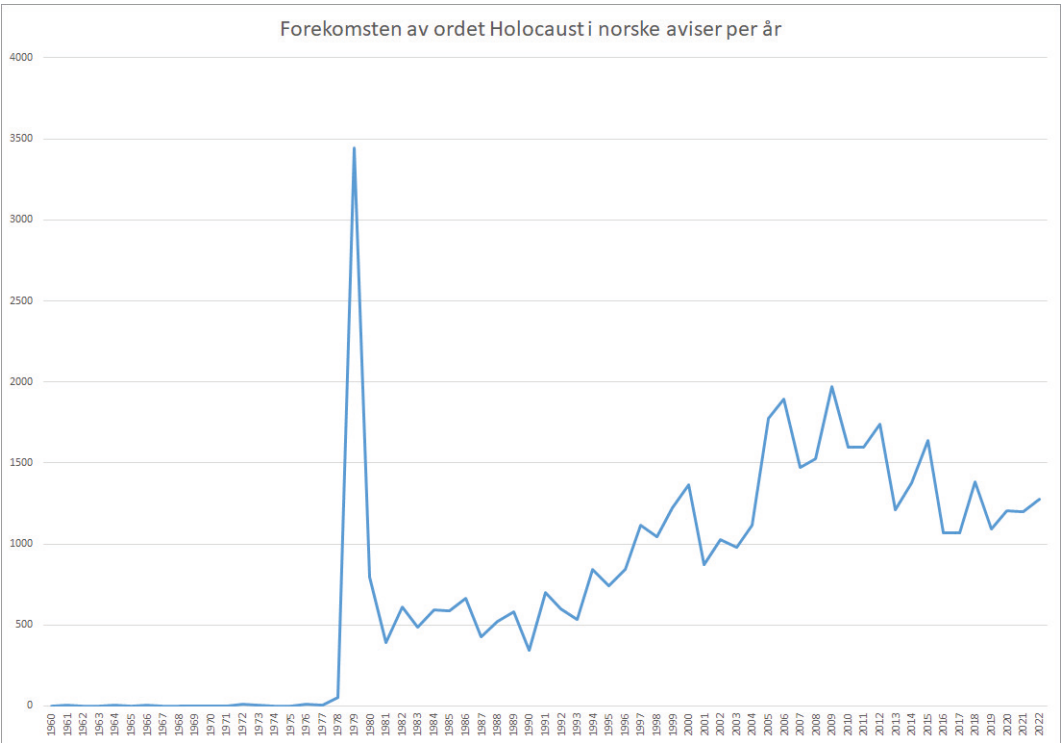
fram til i dag har bidratt til undertrykkelse, terror og folkemord som holocaust».

Dette er – et kort sidesprang – annerledes enn måten 22. juli er tatt med på, der valgte ekspertene å inkludere setningen «Kunnskap om terrorhandlinga i Noreg 22. juli 2011 skal inngå i opplæringa om dette» under beskrivelsen av samfunnsfagets del av det tverrfaglige temaet demokrati og medborgerskap. Noen temaer og hendinger har nå rett og slett fått forrang i hva som nye generasjoner skal lære⁷⁶.

Denne nye offentlige kampen om Holocaust, denne gang som kompetansemål, viser jo hvor viktig samfunnet nå anser Holocaust for å være, den største forbrytelsen, tilintetgjøringen av Europas jøder.

Da «Holocaust» inntok vokabularet

Dette essayet er kalt «Da Hollywood lanserte 'Holocaust'». Det lyder kan hende voldsomt. Men det var i praksis det som skjedde – både at folkemordet på

Figur 1: Forekomsten av ordet Holocaust i norske aviser mellom 1960 og 2022. Toppen i 1979 var 3446 treff. Basert på søk i Nasjonalbibliotekets base N-gram, 10. januar 2023.

jødene etter den TV-serien ble bedre kjent som historisk hendelse i en rekke land for nye generasjoner og for krigsgenerasjonen selv, og også at folkemordet i stor utstrekning ble omtalt som «Holocaust». Som det viktige og vektige tyske magasinet *Der Spiegel* oppsummerte etter at serien ble vist i Vest-Tyskland i januar 1979. Produksjonen av serien klarte det som et hundretalls bøker, rettsoppgjør og tv-programmer til da ikke hadde maktet: «...å røre og berøre millioner av mennesker emosjonelt.»⁷⁷

Tilintetgjørelsen av de europeiske jødene har hatt og har fortsatt mange navn, internasjonalt og i Norge. Holocaust er gresk for fullstendig brent, brennoffer er brukt, eller på hebraisk השואה, *tilintetgjørelse*, kjent som *ha-shoah*, på jiddisk האָלאָקאָסט, *halokaust*, eller mer korrekt חורבן, *khurbn* og *porajmos* eller *samudaripen* på romani.⁷⁸

Johan Vogts bok fra 1966 het *Det store brennoffer: Jødernes skjebne under andre verdenskrig*. Claude Lanzmanns gedigne filmdokumentar – en mangeårig kraftanstrengelse basert på intervjuer med jødiske, polske og tyske mennesker, – ble lansert i 1985 under navnet Shoah. Shoah brukes fortsatt bredt.

Et søk over forekomsten av «Holocaust» i norske aviser år for år, viser et markant hopp i året 1979. Mens «Holocaust» ble bruk 55 ganger i 1978, ble det brukt 3446 ganger i 1979. Så daler det til 797 i 1980, og tallene i figur 1 viser variasjoner, men en liten vekst både utover 1980- og 1990-tallet. Og ikke uventet i året 2018 – da Michelets *Hva visste hjemmefronten* utkom, kom en ny topp. Det samme da man begynte å diskutere læreplaner.⁷⁹

Diskusjonene i USA, deretter i Vest-Tyskland og så i en rekke andre land, viste til TV-serien med navnet *Holocaust*. Den henvisningen til serien *Holocaust* ble brukt i et omfang vi knapt kan sette tall på, i mylderet av avisartikler og omtaler, radio- og fjernsynsamtaler i en lang rekke land. Alene gjennomgangen av de norske avisenes omtale av den amerikanske serien, viser at «Holocaust» rett og slett slo inn: «Holocaust» var vignetter, i titler, i ingresser, i tekster. Det ble hva man sa. Forbrytelsen var TV-serien. TV-serien var forbrytelsen. Selv om selvsagt de andre betegnelser på folkemordet er brukt også etterpå.

Det er svært interessant at en TV-serie som *Holo-*

caust: The Story of the Family Weiss – amerikansk fiksjon – bidro til å etablere «Holocaust» som seriøs faghistorisk betegnelse på jødeutryddelsen. Det er et eksempel på at bred medieeksponering kan virke tilbake på hvordan vi omtaler, og oppfatter, historiske hendelser. Det er derfor også en god illustrasjon på hvor viktig det er at vi av og til også retter oppmerksomheten mot selve medieomtalen av fortiden.

For et gjennomslag det ble for TV-serien! For et gjennomslag for den historiske hendelsen i offentligheten! I Vest-Tyskland ble foreldelsesfristen for NS-forbrytelser forlenget (den utløp egentlig i 1979).⁸⁰ Ikke bare i vårt land, men i en rekke land sto overlevende fram og var villige til å fortelle og gi vitnesbyrd fra arrest, fangenskap og pinsler i konsentrasjons- og tilintetgjøringsleirene. Det fulgte dokumentarfilmer fra mange land i Europa, der ofre for og vitner til Holocaust forteller om sine erfaringer. For en verdi tidsvitnenes prov har. Senere fulgte bøker og forskning. Alt dette skyldes selvsagt ikke alene NBCs TV-serie *Holocaust*. Men de fire kveldene da fjernsynsseeerne satte seg ned, med alle diskusjonene før, under og rundt serien, skulle gjøre en forskjell – ute i verden, i Norge.

Noter

- Denne artikkelen er en videreutvikling av mitt innlegg «Da 'Holocaust' ble introdusert. Et tilbakeblikk på TV-serien om den fiktive familien Weiss», på felleskonferansen mellom Norsk mediehistorisk forening og HL-senteret 7. mars 2022. Den mest omfattende skriftlige framstillingen av debatten i Norge rundt denne TV-serien som jeg har brukt, finnes hos historikeren Susanne Maerz, Okkupasjonstidens lange skygger. Fortidsbearbeidelse i Norge som identitetsdiskurs, Oslo, Unipub 2010, som var en norsk utgave av hennes doktoravhandling fra Universitetet i Freiburg i 2007. For øvrig er aviseren sentral kilde. En tredje kilde er mine egne artikler i Arbeiderbladet, som ble trykket i uken mellom lørdag 31. mars og lørdag 7. april 1979. Internasjonalt finnes en stor mengde avisartikler og kommentarer om debattene den gang, i de ulike land. Blant flere faglige artikler kan nevnes Siegfried Zielinski og Gloria Custance, «History as Entertainment and Provocation: The TV Series "Holocaust" in West Germany», *New German Critique*, Winter, 1980, No. Special Issue 1: Germans and Jews (Winter 1980) ss 81-96, Duke University Press; Tom Dreisbach, *Transatlantic Broadcasts: Holocaust in America and West Germany*, *Penn History Review* Vol. 16, Iss. 2, Article 7, Spring 2009. I Jon Reitans doktoravhandling tematiseres TV-serien kort, Jon Reitan: *Møter med Holocaust. Norske perspektiver på tilintetgjørelsens historiekultur*, Doktoravhandling ved NTNU, 2016: 72, NTNU

- 2 «Stille i Oslo», Arbeiderbladet, 3. april 1979.
- 3 «Nesten ikke folk på kino i går», Dagbladet, 3. april 1979.
- 4 «Hva mener du om Holocaust? Ring Dagbladet og si din mening», Dagbladet, 2. april 1979; «Holocaust. Åpen linje fra kl. 18.00 til 20.00», Arbeiderbladet, 5. april 1979.
- 5 Maerz, s. 135.
- 6 Maerz, s. 134; Holocaust (miniseries) - Wikipedia.
- 7 Med unntak av filmer som *The Diary of Anne Frank* (1959), *Judgment at Nuremberg* (1961) og *The Hiding Place* (1975) var det første gang mange amerikanere hadde sett noen lengre dramatisering av Holocaust. «Reception», Holocaust (miniseries) - Wikipedia.
- 8 «Reception», i Holocaust (miniseries), Holocaust (miniseries) - Wikipedia.
- 9 Elie Wiesel, «The Trivialization of the Holocaust», *New York Times*, 16. april 1978, s. 75.
- 10 Kort om resepsjonen i USA: Tron Gerhardsen, «USA. Et 'Røtter'-produkt», Programbladet TV og Radio 31. mars-6. april, Nr. 13/1979.
- 11 For Tony Judt er det et poeng at serien ble sendt i Vest-Tyskland samtidig som Majdanek-rettssakene fant sted, som også høstet stor oppmerksomhet, Wikipedia, Holocaust (miniseries).
- 12 Wikipedia, Holocaust (miniseries).
- 13 «TV series 'Holocaust,' which changed how Germans saw their history, airs again», *The Times of Israel*, artikkel signert Toby Axelrod, 2. februar 2019.
- 14 Judt sitert i Wikipedia, Holocaust (miniseries).
- 15 Olav Gran-Ølsson, «Vest-Tyskland. Et sjokk», Programbladet TV og Radio 31. mars-6. april, Nr. 13/1979.
- 16 «Jødeutryddelse som detektime og såpeopera», Dagbladet 30. januar 1979, skrevet av journalist Bernhard Rostad.
- 17 Kjell Gjølstein Resi, «Israel. Enorm debatt», Programbladet TV og Radio 31. mars-6. april, Nr. 13/1979.
- 18 Henry Notaker, «Frankrike. Bare lus?», Programbladet TV og Radio 31. mars-6. april, Nr. 13/1979.
- 19 Maerz, s. 135.
- 20 «Ikke boka heller», Dagbladet 30.1.1979.
- 21 Gerald Green: Ofrene. Holocaust. Oslo, 1979. Hjemmets bokklubb. 389s; «'Holocaust' på norsk i april», *Aftenposten* 1. februar 1979.
- 22 «Masse mord som TV-underholdning – DET ER PROSTITUSJON», Dagbladet, 9. februar 1979, skrevet av journalist Bernhard Rostad.
- 23 Rigmor Hanson Rodin, «.....Holocaust», Dagbladet 14. februar 1979.
- 24 Rigmor Hanson Rodin, «..... Holocaust», Dagbladet 14. februar 1979.
- 25 «Strid i Danmark om 'Holocaust'», ved Dagbladets København-korrespondent Palle Hermund, Dagbladet 30. januar 1979.
- 26 «Massiv interesse for serien NRK sier nei til å sende. 'Holocaust' vekket det tyske folk», *Vårt Land*, 3. februar 1979 ved journalist Helge Kjøllesdal.
- 27 Maerz, s. 137f.
- 28 «Holocaust», Arbeiderbladet 8. februar 1979, «Holocaust», Arbeiderbladet 15. februar 1979; Maerz, s. 137
- 29 «'Holocaust' bør vises», *Aftenposten* 7. februar 1979, s. 2.
- 30 «Såpeoperaens nye selgere», Dagbladet 8. februar 1979, ved Hans Fredrik Dahl; Maerz, s. 139.
- 31 Her nevnt noen av en lang rekke artikler i Dagbladet og andre aviser, en bredere gjennomgang i Maerz, s. 135-142.
- 32 «Holocaust», Dagbladet 13. februar 1979, Arne Skouen i spalten Ytring.
- 33 «Elster og Nes under sterkt tidspress i Holocaust-saken», Dagbladet 15. februar 1979, med «hfd» som signatur i små bokstaver – Hans Fredrik Dahl.
- 34 «Holocaust vises likevel», *Vårt Land* 21. februar, ved journalist Jan Arild Holbek.
- 35 «NRK og Norge. Et informasjonsbehov», Programbladet nr. 13/1979, s. 7.
- 36 «Kampen om Holocaust», Mediablikk, Dagbladet, Hans Fredrik Dahl, 21. februar 1979.
- 37 «Krigsinvalideforbundet og Holocaust», Dagbladet 27. januar 1979, ved Axel Middelthon, formann i Krigsinvalideforbundet.
- 38 «Holocaust likevel i TV», Arbeiderbladet, 1. sidehenvisning til «Informasjonsplikt årsaken», Arbeiderbladet, ved journalist Toralv Østvang, 21. februar 1979.
- 39 Kazimierz Smoleń - Wikipedia.
- 40 «Kazimierz Smolen: Tidligere fange i dag direktør», Arbeiderbladet 4. april 1979, ved journalist Guri Hjeltnes.
- 41 Jeg må ta et forbehold, det er meget mulig at andre journalister hadde besøkt leiranlegget, uten at det kom ledelsen i Auschwitz-Birkenau for øret.
- 42 Artiklene ble publisert i Arbeiderbladet i ukene mellom 31. mars og 7. april 1979.
- 43 «Holocaust. Etter jødene sto andre folkeslag 'for tur'», Arbeiderbladets førstesidehenvisning 31. mars 1979.
- 44 Informasjon om hvilke fangeleire, Norsk digitalt fangearkiv 1940-1945 - Fanger.no
- 45 «Østerrike har ikke gjort opp med nazi-tiden», Arbeiderbladet.
- 46 «Kazimierz Smolen: Tidligere fange i dag direktør», Arbeiderbladet 4. april 1979, ved journalist Guri Hjeltnes.
- 47 «Holocaust-eksperten om 'Holocaust'. 'Tegneserie', men ikke uten verdi», Arbeiderbladet 3. april 1979, ved journalist Guri Hjeltnes.
- 48 «- Jeg overlevde fordi jeg ikke gjorde noe for å overleve», Dagbladet 24. februar 1979, og rammen «Det angår», begge signert Jon-Hjalmar Smith.
- 49 «Bratteli om TV-serien som starter i kveld: «Holocaust» er ingen såpeopera», Arbeiderbladet 4. april 1979, ved journalist Sverre Rostøl.
- 50 Maerz, s. 143 gir flere ulike reaksjoner.
- 51 «Samfunnsfag blir populære», Arbeiderbladet 5. april 1979, journalistens navn ikke oppgitt.
- 52 «Samfunnsfag blir populære», Arbeiderbladet 5. april 1979, journalistens navn ikke oppgitt.
- 53 Maerz, s. 143-145 gir mange eksempler.
- 54 «Etter Holocaust», Arbeiderbladet på lederplass, 7. april 1979.
- 55 «Verden visste ikke noe om jødedrapene», intervju med Jens A. Christophersen, Arbeiderbladet 6. april 1979, ved journalist Arne Olsen.
- 56 «SS - Hitlers terrormaskin», Arbeiderbladet, av Sivert Langholm, presentert slik – «...skrevet av en som selv var dets (SS) fange i tre år».

- 57 Maerz, s. 146.
- 58 «Norges bidrag til Holocaust», Dagbladet 2. april 1979, ved Harald Skjønberg.
- 59 Maerz, s. 147ff har en detaljert gjennomgang.
- 60 « - Ikke jøder på Gåsøya i Oslo-fjorden», Dagbladet 3. april 1979, ved Karl Emil Hagelund.
- 61 «Statsløse jødiske flyktninger fra Norge: Nygaardsvold ville ikke betale hjemreisen», Dagbladet 4. april 1979, av Karl Emil Hagelund.
- 62 «Politibetjent H's rapport. '10 jøder i hver konvolutt'», og under vignetten «Holocaust» er det en hovedsak, med flere titler: «Norges ansvar for Holocaust». «Jødene har ingen stor sympati i folket». Dagbladet offentliggjør politirapporten fra Norges krystallnatt, 26. oktober 1942», Dagbladet 4. april 1979. Signert hfd – Hans Fredrik Dahl.
- 63 «Jødene har ingen stor sympati i folket». Dagbladet offentliggjør politirapporten fra Norges krystallnatt, 26. oktober 1942», Dagbladet 4. april 1979. Signert hfd – Hans Fredrik Dahl.
- 64 Maerz, s. 148.
- 65 «Rapporten», Ytring, Dagbladet 6. april 1979, av Arne Skouen.
- 66 Maerz, s. 149f, går i detaljer her.
- 67 Maerz, s. 150.
- 68 Maerz, s. 150.
- 69 Berggren, Bruland og Tangestuen, Rapport frå ein gjennomgang av Hva visste hjemmefronten?, Oslo 2020; Simonsen og Sørensen (red.), Historie og moral. Nazismen, jødene og hjemmefronten, Oslo 2020; Søbye, Hva vet historikerne? Om hjemmefronten og deportasjonen av jødene, Oslo 2021; Michelet, Tilsvær. Svar på motboken om Hva visste hjemmefronten, Oslo 2021; Michelet, Hva visste hjemmefronten? Holocaust i Norge, varslene, unnvikelsene, hemmeligholdet. Ny og revidert utgave, Oslo 2022.
- 70 Morgenbladet 2. desember 2022 av Bernhard Ellefsen Det er på sin plass å takke Marte Michelet og hennes kritikere for innsatsen – Morgenbladet.
- 71 «TV-serien fyller et tomrom: Utryddelsen av jødene 'ukjent' i norsk skole», Dagbladet 4. april 1979, av journalist John Arne Markussen.
- 72 Læreplan uten holocaust | Klassekampen.
- 73 Retrieversøk utført av HL-senterets dokumentasjonsavdeling 3.1.2023.
- 74 Se f eks <https://www.aftenposten.no/meninger/kommentar/i/ng30dn/holocaust-er-tilbake-hamsun-undset-og-ibsen-er-enda-mer-ute-enn-foer-andreas-slettholm>),
- 75 <https://www.aftenposten.no/norge/i/9vePGE/nye-laereplaner-i-skolen-mer-praktisk-skoledag-for-de-yngste>).
- 76 Sitatet i Demokrati og medborgerskap <https://www.udir.no/lk20/saf01-04/om-faget/tverrfaglige-temaer>
- 77 Der Spiegel-sitatet hentet fra Reitan, s. 76
- 78 Yad Vashems redegjørelse for begrepene her microsoft word - 6419.pdf (yadvashem.org); Wikipedias omtale her Holocaust – Wikipedia.
- 79 Oversikt utviklet ut fra Nasjonalbiblioteket, se tabell.
- 80 Maerz, s. 150

Litteratur

- Tom Dreisbach, «Transatlantic Broadcasts: Holocaust in America and West Germany», *Penn History Review* Vol. 16, Iss. 2, Article 7, Spring 2009.
- Fanger.no
- Gerald Green: *Ofrene. Holocaust, Hjemmets bokklubb*, Oslo, 1979.
- Susanne Maerz, *Okkupasjonstidens lange skygger. Fortidsbearbeidelse i Norge som identitetsdiskurs*, Oslo, Unipub 2010.
- Jon Reitan: *Møter med Holocaust. Norske perspektiver på tilintetgjørelsens historiekultur*, Doktoravhandling ved NTNU, 2016: 72, NTNU.
- Siegfried Zielinski og Gloria Custance, «History as Entertainment and Provocation: The TV Series "Holocaust" in West Germany», *New German Critique*, Winter, 1980, No. Special Issue 1: Germans and Jews (Winter 1980) ss 81-96, Duke University Press.
- Wikipedia, Holocaust (miniseries).